

A magyar katolicizmus és az „igazi demokrácia” 1945–46-ban¹

Hantos-Varga Márta

A 20. századi magyar köztörténet diszkontinuitása – a számos és jobbára hirtelen beálló reaktív rendszerváltás okán – „döbbenetesen töredezetté teszi az országtörténet tablóját”.² Ennek nemzetre kiható mentális hatásait (a sorsfordulók feldolgozatlanságát), és a politika eszköztárába való beemelését (a bal- és jobboldal egyre mélyített antinómiája mentén polarizálódó és politizálódó közösség működését) a rokon társadalomtudományok bőséggel elemezhetik. Az elmúlt század katolikus egyháztörténete – a politikatörténettel ellentétben – kevésbé látványos cezúrákkal jellemezhető. A változatlan alapokon, a „hitletéteményen” felépülő intézményi struktúra változatlan célját, a „lelkek javát” változó feltételek (politikai rendszerek) közepette, lassú átalakulások által igyekezett képviselni és érvényre juttatni. A „belső” mérföldkövek csak néhol esnek egybe a profán történelem vízvonalaitól. Az időfolyamból ekképp emelkedik ki az 1945. év is.

„Ismeretlen veszedelmeket és lehetőségeket rejtegető jövő küszöbe” – jellemezte a második világháborút követő periódust Barankovics István, a Demokrata Néppárt vezetője a párt stratégiáját magyarázó levelében, melyet a katolikus püspöki kar tagjai számára szerkesztett.³ A Mindszenty József bíboros hercegprímás helyzetértékelésétől alapvető kérdésekben elütő analízis 1946 júliusában érkezett a címzettekhez, akkor, amikor mind a felsőklérus, mind a hívek közössége, így a politikai, közéleti, társadalmi szerepvállalók is felmérhették az 1945 márciusa/áprilisa óta eltelt esztendő szokatlan eredetiségét. Az államhatalom elhúzódó ideiglenes jellege,⁴ a békeszerződés várása, a szovjet csapatok jelenléte a szuverenitás-hiány egyértelmű jelei voltak. Az új európai és hazai viszonyrendszerben a „katolikus érdekek” képviselőjének mikéntje és a követendő stratégia módja körül komoly diszkussziók folytak, melyek négy témára fókuszáltak: 1) a demokrácia értelmezése, 2) a társadalmi közéletben való részvétel lehetőségei, 3) a katolikus politikai cselekvés formája, s mindebben 4) a klérus szerepének mértéke és módja. Azt, hogy a „katolikus társadalom” mennyire nem volt indifferens, több más mutató mellett jelzi az egyházi főhatósághoz

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² GYARMATI GYÖRGY: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő a 20. századi magyar egyháztörténet szempontjából. In: *Mérleg*, 2007. 1. sz. 8–27. p.

³ GERGELY JENŐ: A Demokrata Néppárt „igazolójának jelentése” a Mindszenty József bíboros hercegprímással keletkezett konfliktusáról. In: *Századok*, 1993. 5–6. sz. (továbbiakban: GERGELY, 1993.) 775. p.

⁴ A Dálnoki Miklós Béla vezette Ideiglenes Nemzeti Kormányt (1944. december 22. – 1945. november 15.) a szovjetek és az amerikaiak 1945 szeptemberében ismerték el, a britek ellenben megvárták a nemzetgyűlési választásokat és a Tildy-kormány megalakulását. Az államfői jogokat gyakorló Nemzeti Főtanács létjogosultsága csak a köztársaság kikiáltása után szűnt meg 1946 februárjában.

beérkezett kérvények, megkeresések és „ex offo” beadványok száma, valamint a hercegprímás pasztorális és politikai aktivitása.

E tanulmányban elsődlegesen 1946 első hat hónapjára, egy illúzióktól sem mentes útkereső idő releváns eseményekben gazdag szakaszára összpontosítunk.⁵ Úgy, ahogy a kortársak ismeret- és tapasztalatmorzsáikon keresztül észlelték. A katolicizmus „irányzatainak” viszonyulását szondázzuk a „demokrácia” szót magának vindikáló politikai erőhöz, a „baloldalhoz”, s egyáltalán az új politikai és társadalmi berendezkedéshez – egy-egy levéltári iratanyagon keresztül. Ezzel kapcsolatban térünk ki a „haladó katolikus” kifejezés (és a nyugat-európai példák, különösen a francia minta) akkori értékelésére. A vizsgálati metszet szűk, mégis érdekes és tanulságos adalékokkal szolgálhat.

Egy unortodox előadás és sokatmondó következményei

1946. május 5-én, egy vasárnapon Katona Jenő, a Független Kisgazdapárt nemzetgyűlési képviselője – a háború előtti években a reformkatolikus csoport neves személyisége – előadást tartott a budapesti Fórum Club egyik rendezvényén. Az ott elhangzottakról a főgyházmege számára gyorsírói jegyzetek készültek. A felszólalás az egyik megfigyelő beszámolója alapján *A katolicizmus a demokráciában* címet viselte,⁶ egy másik jegyzetelő emlékei szerint a plakátokon *Katolicizmus és demokrácia* megjelölés szerepelt.⁷ A szöveg utóbb megjelent a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) által kiadott periodikában, a *Valóságban*, de immár *Katolicizmus és politika* cím alatt.⁸ Az Esztergomi Prímási Levéltárban fellelhető dosszié⁹ tartalmaz egy olyan gépelt iratot is, mely ugyan főcím nélküli, azonban a cikk szinte tökéletesen szöveghű kópiája. A kézzel írt helyenkénti betoldások, amelyek egyes esetekben egyeznek a kiadott végleges szöveggel, másutt elsősorban a gépelési hibákat korrigálják, nem zárják ki azt a lehetőséget, hogy a prímási székhelyre került egy még a nyomdai leadás előtti (esetleg szűk körben terjesztett) verzió. Valószínűleg Esztergomban húzták át – olvashatatlanná téve – feketével azt a két félsort, mely egyfelől Mihalovics Zsigmond kanonok, az Actio Catholica országos igazgatója,

⁵ Egy korábbi írásban az említett négy kérdéskör két utolsó elemét, különösen a (felső)klérus politikaformáló és döntéshozó szerepét vizsgáltam. HANTOS-VARGA MÁRTA: A katolikus politika dilemmái Magyarországon 1945–46-ban. In: *Egyháztörténeti Szemle* 2014. 2. sz. 55–69. p.

⁶ Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL.) 2520/1946. 1. p. Az öt gépelt oldal nyitólapján a *Magyar Kurír* félhivatalos egyházi nyomatos pecsétje látható, valamint a fejlécen egy rövid megjegyzés: „Kézirat gyanánt kezelendő, gépirási hibákkal”. Az összegzés szerzője megmaradt az anonimitásban.

⁷ EPL. 909/1947. A H.A. monogrammal jelölt gépelt irat terjedelme szintén öt oldal. E két dokumentum jól kiegészíti egymást, a jegyzetelők egyes eltérő hangsúlyai segítik a történetek rekonstruálását.

⁸ KATONA JENŐ: Katolicizmus és politika. In: *Valóság*, 1946. 3–6. sz. 42–46. p. (továbbiakban: KATONA, 1946.) „Az új magyar értelmiség” folyóiratának Szabó Zoltán volt a felelős szerkesztője. Katona lapjában, a *Jelenkorban* a szociográfus 1939-től rendszeresen publikált.

⁹ Az iktatókönyv „Katona Jenő beszéde” jelöléssel követte nyomon a beérkező aktákat. EPL. 3100/1946.

másfelől Czapik Gyula egri érsek politikai múltjára tett nyílt utalás/vád volt.

Katona egy hónappal később, 1946. június 6-án, csütörtökön, a Kisgazdapárt VI. kerületi tagozatának helyiségében *A népi demokrácia és a vallás* címen az előzőhöz részben hasonló tartalmú beszédet tartott.¹⁰ Ezen alkalommal kiindulópontul a népi demokrácia definiálását választotta. Mindkét találkozáson vegyes publikum, a létező parlamenti pártok képviselői és hívei előtt szólalt fel. A tartalmi ismertetőket Mindszenty József bíboros hercegprímás kezébe is eljuttattak. Az információk birtokában a főpásztor lépéseket tett. Bizalmas levélben kérte az érseki titkárt, hogy figyelmeztető dorgálásban részesítse a júniusi előadáson a hallgatóság soraiban ülő Sándor Dénest. A hittanár-lelkész azon kevesek közé tartozott, akik klerikusként 1944-ben részt vettek az ellenállásban.¹¹ A háború után élményeit és adatanyagát papírra vetve hamarosan cikkeket írt az embermentésről.¹² A vitaesten valójában az egyház védelmében fellépő, a múltat és a jelent ki-egyensúlyozottan szemlélő pap fellépése kapcsán a hercegprímás mint ordinárius a következőket tartotta fontosnak kiemelni:

„Úgy értesülök, hogy június 6-án a Katona Jenő-féle vitadélutánon marxista egyénekkel részt vett Sándor Dénes hitoktató is. Nem játszotta magát hivatalos képviselőnek, rossz szándék se vezette, bizonyos igazságokat is megállapított. Mégis volt hiba is a szereplésében. A gyorsírói jegyzetek szerint csak dicsért, kevésbé igazított helyre a nyüzsgő alaptalanságokból. Elsiklások is voltak: »De emberek kormányozzák (az Egyházat), tehát tévedhet, hibázhat.« [...] Elég gyalázó jelzót kapott ott az Egyház és még ő is ad pap létére Egyházának egy nevet: »hozam katolicizmus«. Elismeri a munkáspártok (csak marxisták!) érdemeit. Akadnak hibáik is, azokat nem említi. [...] Közölje méltóságod velem, hogy kár volt elmennie, a jövőben a gyűlölettel elvakultan tajtékozó, [utólagos beszúrás: valótlanúságoktól vissza nem riadó] Katona Jenőéket kerülje el.”¹³

¹⁰ EPL 3100/1946. A hétoldalas gépelt beszámolót Halász Alexandra vetette papírra. A rézümében többször visszautalt Katona Jenő előző szereplésére, visszaadta és elemezte a mondanivalót, a hozzászólásokat, ezen túl lefestette mindkét est légkörét is. Kétségtelen, hogy H.A. szignó alatt ő készítette az első előadás egyik jegyzetét.

¹¹ Sándor Dénest (1904–1958) 1928-ban szentelték pappá. 1933-tól Kölley Györggyel együtt megszervezte a hazai kiscserkész mozgalmat. A német megszállás után a Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete központi székházában működő ellenállási szervezet tagjaként több száz menlevél és hamisított irat eljuttatásában működött közre.

¹² SÁNDOR DÉNES: Szervezett segítség az üldözöttekért. In: Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme. Bp., 1947. 169–178. p. Ezt megelőzően az *Új Ember* c. katolikus lapban 1945 szeptemberében–októberében közölt sorozatot (*Az egyház és az üldözöttek, A magyar katolicizmus az ellenállási mozgalomban, Hajnali város*).

¹³ Mindszenty bíboros kézzel írt fogalmazványa az érseki titkárnak. – EPL. 3100/1946.

Holott – a feljegyzés alapján – az előadó és a hivatalos hozzászólók túlzóan kritikus hangvételű megjegyzéseivel szemben a rövid reflexióban Sándor árnyaltabban és szélesebb látószögben értékelt:

„Az egyházat nem dicsérni jött, de nem is temetni. Hiszen az egyház megingathatatlan és örök. De emberek kormányozzák, tehát tévedhet, hibázhat. Nagy hiba az általánosítás, emlékezzünk, a fasizmus, náciizmus, szálásizmus néhány csirkefogó miatt százezreket küldött gázkamrákba. Örül, hogy a felszólalók úgy vélték valódi ellentét a vallás és a demokrácia között nincsen. Mindannyiunknak dolgoznunk kell azonban a látszatellentétek kiküszöbölésén is. Hibák voltak és vannak, de a katolikus egyház saját maga alkotta meg kebelén belül a legteljesebb demokráciát, a szegények és gazdagok egyenlőségét. [...] Nagy Tamás [az MKP képviselőjében] azt mondta, hogy a körlevelek közül egyben sem volt egyetlen jó szó sem a demokrácia felé, ez nem áll, az első püspöki körlevélben¹⁴ igenis volt; az leszögezte a demokrácia érdemeit. Ezekben védi az egyházat. Abban van azonban a felszólalóknak igazuk, hogy a hitéletért győzedelmes harcot csak akkor fognak megvívni tudni, ha a feudális és politikai katolicizmust, a »hozam katolicizmust« végleg felszámolják (figyelmeztet, hogy a politikai katolicizmus alatt nem világnézetet és annak érvényesülését érti, hanem a politikai pozíciókra való törekvést). A feudális egyházat fel fogjuk számolni és akkor az egyház és demokrácia nem ellenségek lesznek, hanem barátok. [...] Máris kialakulóban vannak új katolikus egyéniségek, a pártok pedig segítsenek és ismerjék el azt, ami jó volt és ami jó van, ahogyan a katolicizmus is elismeri a demokrácia és a munkáspártok érdemeit.”¹⁵

Az 1940-es évek: alapkérdések forrponton

Az eddigiek – a részletesebb kifejtés előtt – jelzésszerűen villantják fel a politikai konzisztencia nélküli miliőben helyet kereső katolicizmus kihívásait és az egyházon belül egymással vitázó csoportok létét. Az egyik alapdilemmát plasztikusan fejezi ki Katona Jenő első előadásának három címvariánsa. Jóllehet a változatok nem ugyanazt a tartalmi magot sugallják, mégis tükrözik a megkerülhetetlen kérdést. Hogyan pozicionálja magát az egyház az új berendezkedéssel szemben? Miként viszonyuljon a demokráciához?

A kérdés kardinális és nem teljesen újkeletű. A 2. világháborúba való belépés Németország oldalán nyilvánvalóvá tette és felerősítette azokat a problémákat, melyek megoldása az 1930-as évek második felétől a reformok mellett elkötelezett – katolikusokat is magában foglaló – szűk értelmiségi réteg szívügye volt: a földkérdés rendezését és az alkotmányosság teljesebbé tételét. Az állami omnipotencia megjelenése Európában, majd a totalitárius rendszerek fenyegetése és összezsugorítása (Németország és a

¹⁴ 1945. május 24-én a háború utáni első katolikus püspöki konferencián a jelenlévő főpapok körlevelet fogadtak el, mely több más téma említése mellett a demokráciával is foglalkozott.

¹⁵ Halász Alexandra összefoglalója. – EPL. 3100/1946. 5. p. „Vitadélután a Kiszegedapárt VI. kerületi tagozatának helyiségében. Előadó: Katona Jenő, »A népi demokrácia és a vallás« című előadásával”.

Szovjetunió küzdelme a háború alatt) arra vezetett, hogy 1943 tavaszán konzervatív beállítottságú közéleti szereplők vetették fel a „nemzetmentés” korábban elképzelhetetlen formáját, a hagyományosan szembenálló felek, a bal- és a jobboldal egyes csoportjainak összefogását, melyet a „független és szociális Magyarország” koncepciója jelenített meg.¹⁶ A magyar publicisztikában pár hónapig erőteljes, minden politikai oldalt megmozgató vita folyt¹⁷ a „szabad értelmiség”, a „haladó polgárság”, az „ipari munkásság” és a „parasztság” együttműködéséről. A következményeiben kiszámíthatatlan háborús helyzet a potenciális szövetkezők céljainak azonosságát hozta: a körülményekhez képest aktuálisan a stabilitás fenntartását, továbbá a nemzeti függetlenség hangsúlyozását, a jövőre vonatkoztatva pedig a lehető legkisebb megrázkódtatással lezajló (radikalizmus nélküli) átmenetet egy demokratikusabb, az önkormányzatiság elvére épülő, valóban alkotmányos (és parlamentáris) politikai rendszer, valamint szociális kiegyenlítődéssel átítatott társadalmi berendezkedés felé. A legkonzervatívabb véleményalkotó, Kelemen Kornél az Országos Nemzeti Klubban 1943. április 14-én a következőket fogalmazta meg:

„Az idők meglepetésszerű változást kényszeríthetnek ránk [...] Az alkotmányosság ne csak formai feltételeknek feleljen meg, hanem a lényegnek, az igazi bensőséges alkotmányos szellemnek, mely hassa át az ország minden intézményét és állami közegét. [...] Szükséges az összefogás szellemének megfelelő választói törvény előmunkálatainak megszervezése.”¹⁸

A politikai paletta másik végén elhelyezkedő Szakasits Árpád is aláhúzza, hogy „a szabad nép, az önrendelkezés alapján megszervezett községek, városok és vármegyék, a közmegegyezés elve alapján felépült állam olyan roppant erőt jelent, amely ellenáll minden külső beavatkozásnak, bármerről is érje a nemzetet”.¹⁹ A diszkusszió előrehaladtával a *Népszava* főszerkesztője újabb szempontot tett hozzá az eddigiekhez: a szociális problémák „gyökeres megoldását”. Új célok, új megoldások kellenek – fejtegette, s egy

¹⁶ Erről ld. bővebben: HANTOS-VARGA MÁRTA: Az ideológiai ellenfél és a politikai ellenség elkülönítésének problémái. Sajtóvita a baloldallal való együttműködés lehetőségéről 1943 tavaszán. In: *Századok* 2015. 1. sz. 87–119. p.

¹⁷ Az első, még óvatos hangvételű írás: ANDORKA RUDOLF: Mi a tennivalónk? In: *Magyar Nemzet*, 1943. február 28. 5. p. A heves vitába a *Magyar Nemzet*, a *Jelenkor*, a *Nemzeti Újság*, a *Népszava*, a *Magyarság*, a *Déli Magyar Szó*, a *Függetlenség*, a *8 Órai Újság*, az *Újság* egymásra reflektáló cikkekkel kapcsolódott be. A téma közéleti előadások keretében is feltűnt. A polgári oldal nevüket is vállaló (részben visszatérő) hozzászólói voltak: Andorka Rudolf, Bares Sándor, Lándori György, Parragi György, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Dr. Kelemen Kornél, Dr. Vákár P. Arthúr. Katolikus közéleti szereplőként írt és rendkívül fontos, tisztázó kérdéseket fogalmazott meg Almásy József. A szociáldemokraták részéről Szakasits Árpád publikált rendszeresen.

¹⁸ KELEMEN KORNÉL: Nemzeti összefogás. Bp., 1943. (Országos Nemzeti Klub kiadványai, 76.) 18–19. p.

¹⁹ SZAKASITS ÁRPÁD: A történelem és ami történelemmé lesz. In: *Népszava*, 1943. március 21. 1. p.

félmondatban utalt „egy új termelési rend” indokoltságára.²⁰ A katolikus napilap, a *Nemzeti Újság* névtelen cikkírója a polémiában határozottan elutasító álláspontot képviselt, míg Katona Jenő lapja, a *Jelenkor* az egyik legjelentősebb, rendkívül alapos kommentárt közölte.²¹

A felelős szerkesztő már évek óta rálátott a megosztott, de visszatérően a köteles egység, az „erőkoncentráció” jelszava alatt tömörített katolikus tábor áramlataira. Életpályáján a fordulópontot a gróf Széchenyi György által alapított „ifjúkatolikus” *Korunk Szava* (1931–1938) folyóiratnál²² végzett munkája jelentette. A jobboldali radikalizmust elvető, egyházhű, de reformpártoló folyóirat betiltása után, annak szellemiségében alapította meg társadalmi, politikai és kulturális lapként a *Jelenkort* (1939–1944). Programbeszéde karakteres és eltökélt:

„Népfelejtő nemzetmentés és nemzetrontó népámítás közepette a magyar függetlenség, szabadság, lelki és társadalmi önkormányzat ügyét egybekapcsoljuk a szociális igazság és haladás ügyével, [...] nem engedhetjük, hogy e kettő meghasadjon, hanem azt akarjuk, hogy konkrétan is, itt és most összeforrjon. [...] Az Egyházban az igazság, a szellemi szabadság és a szociális haladás sziklavárát, az emberi szolidaritás és az árva magyarság megtartóját látjuk.”²³

A lap professzorokat is felsorakoztató írógárdája mindvégig hűséges maradt e célkitűzésekhez (Szekfű Gyula, Molnár Kálmán, Horváth Sándor, Almásy József, Gogolák Lajos, Kunszery Gyula, Bölöny József, ifj. Pallavicini György, Kerék Mihály, Szabó Zoltán). Katona 1943 elején büszkén vont mérleget „elalkudhatatlan programjukról”, melynek centrumába a magyar nép szociális felemelését tette, annak minden anyagi és szervezeti feltételével, továbbá „mindenfajta idegen áfium” visszautasítását.²⁴

Az Anschlusst követően útnak induló folyóirat nem élhetett a közvetlen kritika fegyverével sem kül-, sem belpolitikai téren, s az egyházi élet vonatkozásában is csak részlegesen fogalmazhatta meg fenntartásait.²⁵ Mégis – ahogy láthattuk – a szociális kérdések meg nem szűnő napirenden tartásával és a nyilasveszély emlegetésével, s ebből fakadóan a náci Németország politikai rendjére történő áttételes utalásokkal félremagyarázhatatlanul érzékeltette felfogását.²⁶ Ez a tematika is hozzájárult ahhoz, hogy

²⁰ SZAKASITS ÁRPÁD: Munkások véleménye a hármas egységről. In: *Népszava*, 1943. május 2. 3. p. Az „új termelési rend” e kontextusban nem vonta maga után az új politikai rend követelését. Minden hozzászóló a „szentistváni állam” értékeinek kiaknázásában gondolkodott.

²¹ ALMÁSY JÓZSEF: Marxizmus és szellemiség. In: *Jelenkor*, 1943. 14. sz. 5–7. p.

²² GERGELY JENŐ: A kereszténydemokrácia Magyarországon. In: *Múltunk*, 2007. 3. sz. 131–132. p.

²³ KATONA JENŐ: Indulásra. In: *Jelenkor*, 1939. 1. sz. 1–2. p.

²⁴ KATONA JENŐ: Ötödik év. In: *Jelenkor*, 1943. 1. sz. 1. p.

²⁵ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: A bilincsbe vert beszéd. Bp., 2002. 108–124. p.

²⁶ A legbátrabb szerzők közé tartozott Almásy József, aki kifejezetten politikai publicisztikát folytatott, s írásaiban a keresztény állameszme ismertetésén és jelenkori értelmezésén keresztül védte a parlamentáris berendezkedést a totális törekvésekkel szemben. Két első cikksorozata 1944 tavaszáig írt elemzéseinek referenciapontjaként

értelmiségi körökben a szentistváni állam „belső szabadságának” biztosításaként, sőt szükségleteként rögzüljön a földkérdés megoldása, a nagyobb jólét kivívása, a polgáriasodás kiterjesztésének vágya.

Mindeközben Pethő Sándor és a későbbi felelős szerkesztők felkérésére a *Magyar Nemzet* olvasói is találkozhattak Katona kulturális, közéleti témákat érintő tárcáival. 1942-ben aláírta a Magyar Történelmi Emlékbi-zottság felhívását.²⁷ A háború után a Független Kisgazdapárt tagja lett, 1945 őszétől nemzetgyűlési képviselő, sőt a pártnak a kommunistákkal együttműködő baloldali értelmiségi szárnyához csatlakozva támogatta a Baloldali Blokk (1946. március) követeléseit.²⁸ 1946. májusi és júniusi fel-szólalása – még ha kétségtelen az azokban lévő tényanyag – egy megkese-redett, „szélbalra” került ember interpretációja. Ha erős túlzásnak tűnik a hercegprímás „gyűlölettől elvakult” jelzője vele kapcsolatban, a jelentésíró megjegyzése „határozottan érezhető animozitásáról” és „haragos ellenséges érzületéről” közelebb áll a valósághoz.²⁹

Az újságíró-politikus éles, szubjektív bíráló beszéde mégis indikátor. Katona a Forum Club 1946. május 5-i rendezvényén dühösen, szenvedély-lyel róttá fel a katolikus egyház korábbi két hibáját: a feudális földvagyon létét és a mindenkori államhatalommal kiépített kapcsolatait. Az expo-zé beágyazódott egy előbb szabadon mondott, majd papírról követett bevezet-ő és lezáró részbe. A felütés képei és a beszéd panoptikumának alakjai ugyanúgy egy kétpólusú katolicizmus kellékei voltak, mint a végszóként megfogalmazott tanulság. Az érdeklődő vendég értelmiségi fórum helyett aktuálpolitikai összejövetelen találta magát. Katona (s az őt felkonferáló „kisgazda” Ortutay Gyula) két alakzatot látott a múlt és a jelen vásznán: a fasizmussal, hitlerizmussal kiegyezőket és az új feladatokat megértő, hala-dó szelleműeket. E strukturálás emlékeztet a kommunista sajtó hívószavai-ra, a társadalom tagjainak a „reakció” vagy a „haladás” szembenálló blokk-jaiba való besorolására. Az élet jóval összetettebb volt.

A két háború közötti periódus közéleti-, társadalmi-, politikai katoli-cizmusának színes világát legalább három irányzatra szokás osztani.³⁰ A felsőklépusra támaszkodó konzervatív áramlat tekintélye, mentalitása és szervezethálójá révén tömegeket ért el. Erős kisebbséget alkotott két hom-

---

értendő. ALMÁSY JÓZSEF: A magyar katolicizmus útja. In: *Jelenkor*, 1939. 1. sz. 7. p., 1939. 2. sz. 7–8. p., 1939. 3. sz. 9. p.; Uő: Népképviselő vagy érdekképviselő. In: *Je-lenkor*, 1939. 6. sz. 9. p., 1940. 1. sz. 7. p.

²⁷ Az ismert katolikus közéleti személyek közül ezt tette Szekfű Gyula és Barankovics István is.

²⁸ A párt „haladó értelmisége” nevében Gulácsy György, Katona Jenő és Ortutay Gyula írta alá azt a dokumentumot, melyben kijelentik, hogy egyetértenek a munkáspártok „kíméletlen harcával a reakció ellen”. A júniusi Katona-előadásban is elhangzó fordul-lattal „lelkismereti vallomásként” teszik ezt. – A magyar népfront története. Doku-mentumok. Szerk.: Kállai Gyula. II. köt. Bp., 1977. (továbbiakban: KÁLLAI, 1977.) 88. p.

²⁹ EPL. 909/1947 1. p. A hangulatról is beszámoló gyorsíró felteszi a kérdést önmagá-nak: „Milyen vélt vagy valódi sérelem érte, hogy ilyen kérlelhetetlen hangon fordul [az Egyház] ellen?”

³⁰ GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon. Bp., 1999. (továbbiak-ban: GERGELY, 1999.) 110–120. p.

lokegyenest eltérő ág: a „hitlerizáló” jobboldali radikálisok együttese és az utóbb kereszténydemokratának nevezett, látszólag jelentéktelen mozgalom, a *Jelenkor*, a *Vigilia*, a *Magyar Nemzet*, az *Ország Újja* egy-egy kis köre. Óvatosságra intő, hogy a kategorizálásban a szociális érzékenység léte vagy elmaradása nem lehet biztos paraméter, hiszen a reformkatolikus csoport 1935-ben nem a szociális kérdés felkarolása vagy felejtése, hanem annak megoldása – mégpedig a kívánatos államszervezési elvek, tehát egy politikai szempont – következtében vált ketté egy diktatórikus formát elfogadó, illetve egy azt elvető, demokratikus áramlatra.³¹ S propagandájában a szélsőjobb sem feledkezett meg a hátrányos helyzetű tömegek életnívója javításáról. Már más problematika a keresztény/konzervatív elvek határozott képviselésének hiánya, a keresztény párt gyengesége, önállótlansága, s egyes esetekben a felsőklérus és Serédi Jusztinián hercegprímás megnyilvánulásainak nagyban visszafogott mivolta.³²

Ortutay köszöntőjében – a jegyzetelők összecsengő beszámolója alapján – irányt adott az estnek. „A magyar katolicizmus úgy látszik, nem akarja megérteni a mai időkben a demokráciának azt az útját, melyet a francia katolikusok követtek” – írja egyikük.³³ A másik beadvány hasonlóképp tudósít: „Az új feladatokat ma sem érti meg minden katolikus. A francia katolicizmus viszont idejében meglátta és megértette, ennek eredménye együttműködése a francia radikálisokkal és kommunistákkal.”³⁴ A nyomtatásban megjelent cikkből kitűnik, hogy Katona Jenő Bergyajev híres könyvcímét (*A kereszténység méltósága és a keresztények méltatlansága* – 1931) vezérfonalnak használta, hogy kiragadott példáin keresztül erre fűzze fel tézisét: a klérussal azonosított egyház bűnösségét, melyet egy-egy hitvalló/mártír (Almásy József, Kálló Ferenc, Ervin Gábor) cselekedetei enyhítenek. Nem lényegtelen, hogy összehasonlításként, mintegy a mondanivaló kereteként, s csavarva egyet a valóságon, ő is többször hivatkozott a francia reformkatolikusok (Jacques Maritain, François Mauriac és Georges Bernanos) 1936–1937-ben a spanyol polgárháború és a baloldali Blum-kormány kapcsán kialakított állásfoglalására. „Népfrontkatolikusoknak” titulálja őket, mely elnevezés nem fedte a tényeket. Befele-

³¹ Katona Jenő a Vásárhelyi Miklósnak adott interjúban évtizedekkel később is elutasítóan beszél az *Új Kor* c. folyóiratot megalapító korábbi kollégáiról. Az 1946. májusi, júniusi beszédekben külön is kiemeli e lapot.

³² Széles a szakirodalmi anyag e tekintetben. Árnyalásként megjegyezném, hogy a hercegprímásnak a Szent István Társulat közgyűlésein felhangzó beszédeit (melyek félreérthetetlen morális eligazítást adtak közéleti kérdésekben), ha nem is teljes terjedelemben, az országos napilapok (így a *Népszava* is) közölték. Egy kis kötet gyűjtötte össze a 2. zsidótörvény vitájában az azt bírálók véleményét: Egyház és társadalom a fajleméletről és a II. zsidótörvény javaslatáról. Egyházfők, tudósok, államférfiak, közírók és testületek megnyilatkozásai. Szerk.: Sós Endre. Bp., 1939. A belső borítón feltüntetett szöveg szerint az 1939. január 22 előtti állásfoglalásokat rendezték sajtó alá, többek között Serédi Jusztinián, Glattfelder Gyula, Hanauer István püspökök véleményét. Az egyházi hozzászólók közül Baranyay Jusztin volt az egyik legbátrabb, a világiak közül Molnár Kálmán jogászprofesszor, a *Jelenkor* főmunkatársa.

³³ EPL. 2520/1946. 1. p.

³⁴ EPL. 909/1947. 1. p.

zésül Maritain addigi legjelentősebb művének, az *Igazi humanizmusnak* egy lényegi gondolatát idézte.

A szónoklat szarkasztikus modorú első nagy egysége a megmerevedett gazdasági struktúra ostromozása: az egyházi kézen lévő nagybirtokrendszer nemzetközi szemmel nézve anakronisztikus tarthatatlansága³⁵ és szóba-hozhatatlan megváltoztatása.³⁶ Katona IX. Piusz pápa, P. Martin Gillet O.P., Lorenzo Schioppa nuncius és P. Friedrich Muckermann S.J. aforizmaként terjedő, a magyar egyház vagyonára vonatkozó megjegyzéseit vette számba, s az általa választott koordinátarendszerben a lengyel és a spanyol egyház modernkori történetével veti össze a hazai helyzetet:

„A magyar katolikus Egyház feudális, agrárkapitalista Egyházból szociális Egyházzá vált. Nem ugyan önerejéből, meghiteltetve magát a tőke és munka nagy perében, de kívülről repegették le róla azt, ami égető Nessus-ingként gyötörte a magyar népet, a földmonopóliumban gyökeredző társadalmi struktúrát. [...] A nagy történeti perben, melyet dilatáltak, elhalasztottak, jogos instanciái elől elvontak, melynek eldöntésére a magyar népnek már ereje sem volt és melynek eldöntése elől mindaddig kitértek, amíg reform helyett forradalmi, statáriális ítéletet nem kaptak.”³⁷

A földkérdést és lehetséges megoldásait a két világháború között nem csupán a „progresszív” katolikus sajtó tárgyalta, a konzervatív *Katolikus Szemle* e tárgyalat időszakban visszatérően közölt ismertetőt vagy tanulmányt.³⁸

A hadicselekmények lezárulása után a régi politikai és egyházi elit tehetetlenségét egy-egy Esztergomba benyújtott beadvány is szóvá tette, szókimondása ellenére is tárgyilagos stílusban. 1945 májusában P. Jánosi József és/vagy Barankovics István *Pro memoriája* a sok rombolással járó forradalom kiváltójának az elmúlt éra keresztény jelszavú, de erélytelen politizálását tartotta: a reformok elodázását és a régi állapotok konzerválását. A pártemberek a szociális (és föld)kérdésben, a demokratikus népjogok

³⁵ KATONA, 1946. 44–45. p.

³⁶ Nagy Tőhötöm, a KALOT egyik vezetője szemléletesen írja le egyes püspökök hozzáállását a struktúraátalakítás kérdéséhez. NAGY TÖHÖTÖM: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, 1990. (A továbbiakban: NAGY, 1990.) 119–125. p.

³⁷ KATONA, 1946. 43–44. p.

³⁸ SZILÁGYI LÁSZLÓ: A magyar földkérdés megoldásának lehetőségei. In: *Katolikus Szemle*, 1934. 12. sz. 730–736. p.; NAGY GYULA: A magyar földkérdés és a katolikus közterhek. In: *Katolikus Szemle*, 1935. 6. sz. 327–336. p.; PONGRÁCZ KÁLMÁN: Táj-, nemzedék- és osztályszempontok a magyar politikában. In: *Katolikus Szemle*, 1936. 11. sz. 684–691. p., 1936. 12. sz. 751–754 p.; NAGY GYULA: A magyar földkérdés. In: *Katolikus Szemle*, 1939. 6. sz. 336–346. p. A tanulmányokon túl a rövid könyv- és cikkszemlékben sokkal gyakrabban tűnt fel e téma. A *Magyar Szemle* többet foglalkozott e problematikával, a periodikában Kerék Mihály rendszeresen közölt kisebb tanulmányokat.

kivívásának ügyében mindig minimalista programot követtek³⁹ – állította tömören a szerző. Katona második központi témája is előkerül e folyamodványban, de higgadtan, tényszerűen. Javaslatként merült fel a „politikai tévedéseik vagy bűneik” miatt kompromittálódott, antidemokratikus beállítottságú személyiségek visszahívása/visszavonulása, mely észrevétel elsődlegesen az Actio Catholica irányítóira vonatkozott, nevek említése nélkül. „Célszerű lenne, ha valamennyi egyesület vezetősége lemondana, és minden vezetői állást új választással, illetve kinevezéssel töltenék be.”⁴⁰ Szintén e konklúziót tartalmazta Szekfű Gyula 1945. április 10-én Grósz József kalocsai érsekhez⁴¹ intézett levele. Nyitásként áttekinti „egy új keresztény demokratikus párt” születésének történetét, majd az egyházi érdekek védelmében vezetőcseréket proponál az Actio Catholica élén (Wüncher Frigyes, Közi-Horváth József, Nyisztor Zoltán, Mihalovics Zsigmond), mivel ők a közelmúlt miatti „súlyos tehertétellel nem voltak és nincsenek tisztában”. A Pázmány Péter Tudományegyetem professzora azt is megjósolja, hogy „alig hihető, hogy pozícióját [bármelyikük] megtarthatja anélkül, hogy az egyháznak ebből kára ne legyen”.⁴² Szekfű az egyik első személy, aki számára hivatkozási pont és érvelési elem lesz a „nyugati katolicizmus” számvetési készsége, szerepvállalása a politika és a közélet új porondján. Leírásában szóba hozza Jacques Maritain és François Mauriac akkori magas presztízsét, nem felejtve a külügyminiszterré lett, de nem nevesített „nagy katolikus publicistát”, Georges Bidault. A *Valahol utat vesztettünk* szerzője érzekelte a forradalom dinamikáját és következő lépéseit. Iratára a diplomatikus elutasító válasz csupán 1945. június 22-én fogalmazódott meg, melyből kiderül, hogy a püspöki kar akkor fog lépni, ha „ennek szükségessége komolyan felmerül és megtalálja azokat a vezető egyéniségeket, akik az eddigieknél eredményesebben szolgálják a katolikus ügyet”,⁴³

Katona Jenő egy évvel később szándékában és hangnemében tért el korábbi küzdőtársai kiállításától:

„A harcot a Dunavölgyére a halottasház sötétjét borító hitlerizmus tébolyával és mételeyével természetesen nem lehetett felvenni a magyar katolicizmus másik nagy bajával verten és terheltén és ez az állam és az Egyház 1848 előtt hivatalos, azután félhivatalos kapcsolata, a minden-

³⁹ EPL. 712/1945. 10. p. A géppel írt, jól tagolt, globális elemzést adó 17 oldalas irat szerzőjének sokáig a jezsuita Jánosi Józsefet, a párt tanácsadóját tartotta a szakirodalom.

⁴⁰ EPL. 712/1945. 16. p. Mihalovics Zsigmond mellett Czapik érsek is vezető beosztást töltött be az Actio Catholicában. A vezetőség (1932/33–1948) táblázatos összefoglalója: GIANONE ANDRÁS: *Az Actio Catholica története Magyarországon*. Bp., 2010. (továbbiakban: GIANONE, 2010.) 290–293. p.

⁴¹ A kalocsai érsek a katolikus püspöki kar elnökeként Serédi Jusztinián halála (1945. március 29.) folytán – különösen az első hónapokban – fontos szerepet töltött be Mindszenty József beiktatásáig, 1945. október 7-ig.

⁴² SZAKOLCZAI GYÖRGY – SZABÓ RÓBERT: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP 1945–1949. Bibó és a DNP 1956*. Bp., 2011. (továbbiakban: SZAKOLCZAI–SZABÓ, 2011.) 195–197. p.

⁴³ Uo. 202. p.

kor az államhatalomhoz való adaptálódás, akklimatizálódás, a szolgai alkalmazkodás volt [mert védte vagyonát és hatalmi helyzetét]. Liberalizmus, praefaszizmus, hitlerizmus, szinte egyre ment, csak a talpak változtak. A *semper servire cum fortioribus*, ez az altorjai Apor Péter ízes szavával »mindig az erősebbnek ministráló készség«, mellyel szemben a jobbat [jobbak] hiába hirdették, hogy az egyház ne legyen az állam ancillája, hogy [...] az Ecclesia, a Sponsa Christi, Krisztus jegyese nem zülhet meretrixévé hazánkban sem olyan tényezőknél, amelyeknek kiszolgálásával egy, a magyarság lelkétől mindörökre idegen, [sörbe és szenteltvízbe áztatott] germán pszichéjű, a tézist, hogy a lelkek üdvözítésének elengedhetetlen feltétele szociális üdvözítésük, soha ésszel fel nem érő, szívvel meg nem érző papi hivatalnokréteg – tisztelet a kivételnek, Krisztus igaz, tiszta szolgálainak – züllesztette.”⁴⁴

Katona szavainak és indulatainak hátterét félig-meddig magyarázza két korábbi, eltérő területre vonatkozó, de párhuzamos élménye. 1940 tavaszától egy különleges perspektíván, a konvertita zsidókat támogató Magyar Szent Kereszt Egyesület munkáján és egyházi elnökének, Almásy Józsefnek sokirányú küzdelmein keresztül is szembesült a társadalmi/politikai rendszerkorlátokkal.⁴⁵ Emellett osztotta – a már a *Korunk Szavánál* és a *Magyar Nemzetnél* vele együtt dolgozó – Szekffü Gyula nézeteit, aki 1939 őszén, a *Jelenkor* nyitószámába hosszabb cikket is írt. Ott az utolsó rendszerváltás (1919) óta eltelt időszak társadalmi betegségeit boncolgatta: a köz-, a vallási-, és magánélet diszharmóniáját, az erkölcs integráló szerepének eltűnését, az őszintétlenség burjánzását és az érdekek irányította kapcsolatrendszereket. Röviden: a keresztény-nemzeti Magyarország intézményi működését veszte ki, amelyet több útonmódon, így Serédi hercegprímás kezdeményezésére a Katolikus Nyári Egyetem (1933–1943) főszervezőjeként kísérelt meg (át)alakítani:

⁴⁴ KATONA, 1946. 45–46. p. A szögletes zárójelben szereplő részek jelzik a nyomtatásban megjelent szöveg eltéréseit a nagy valószínűséggel szóban elhangzott verziótól.

⁴⁵ Az 1939. október 3-i püspöki konferencia tárgyalta báró Kornfeld Mórinnak Serédi hercegprímás elé terjesztett javaslatát a Szent Kereszt Egyesület munkáját tevőlegesen segítő, egyházi és világi tagokból álló bizottság létrehozásáról, hiszen „a második zsidótörvénynek” (1939. évi IV. tc.) katolikus károsultjai is voltak. Az 1940. március 13-i ülés 30. pontja vázolja a feladatot: „A bizottság panaszok tárgyában jár el (a közületek ugyanis a tapasztalat szerint a törvény szándékán és kifejezett intézkedésén túlmenően bocsátják el a zsidó származású alkalmazottakat és tisztviselőket), igazoláshoz szükséges bizonyítványok megszerzésében segít, erkölcsi és anyagi támogatást nyújt.” A Magyar Katolikus Püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. Szerk.: Beke Margit. II. köt. München–Budapest, 1992. 244–245. p. A bizottsági névsor a konzervatív katolicizmus prominens személyiségei mellett a reformkatolikus csoport, a későbbi DNP nem egy szimpatizánsát tömörítette: Almásy József, Badalik Bertalan O.P., Baranyay Jusztin, Bíró Balázs (a közigazgatási bíróság ítélembírája), Blaskó Mária, Cavallier József (együttal a bizottság főtitkára), Eckhardt Sándor egyetemi tanár, Jánosi József S.J., Katona Jenő, Károlyi Józsefné grófné, Kiss Géza ny.szám-tanácsos, Kray István báró, Marczell Mihály, Mészáros János, Molnár Kálmán egyetemi tanár, Ripka Ferenc, Slachta Margit, Schrotty Pál O.F.M., Tiefenthaler József, Varga Béla plébános és Zsitvai Tibor.

„Két legutóbbi évtizedünk alatt pedig a társadalmi és közéleti tekintélyek hierarchiájában ismét előkelő helyet foglalt el az egyház, nemcsak hivatott, fölkent vezérei útján, hanem azzal a sok társadalmi elágazásával is, melyek ebben a magányos, nem barátkozó magyar világban egyszerre gombamód nőttek ki, és ha nem is hajtottak túlságos sok hasznot a közösségnek, de alkalmat adtak sok világi pálya nekilendülésének. Az egyháziakhoz sokan közeledtek, és sokan kaptak tőlük vezéribotot. [...] A kereszténység formalisztikus kihasználásának indítéka kétségkívül az érdek [volt], hasznosnak látszott a kereszténységhez kötődni akkor is, amikor minden lényeges tartalom lehullott, s nemigen fejezett ki egyebet, mint a zsidó ellentétét.”⁴⁶

Szekfű mondanivalóját (már akkor is) Jacques Maritain utalással kezdte és fejezte be.⁴⁷ E helyütt azt a meglátását emeli ki, mely szerint az „ellaposodott” világban kicsiny csoportok próbálják csupán élni a kettőséget kerülő, hiteles katolikus életet.

„Ilyen egyének, sejtek, kis laikus körök nálunk is vannak már, elfödve, elborítva az Egyház állami és társadalmi érvényesülése folytán még mindig hatalmasan formalisztikus tömegektől és szervezetektől [...] [Az utóbbi] mégoly milliós tagszámú intézményei is kártyaházként összedőlnek, de nem pusztulnak el azok az egyének és kis körök, ahol tudják, mikor kell igent, mikor nemet mondani és ahol nem keverik e kettőt.”⁴⁸

A *Jelenkor* egyébiránt a kezdetektől fogva utalt francia kötődésére. A lap címének és profiljának francia nyelven szerepeltetése árulkodott erről, valamint a „keresztény megújulás” emblematikus alakjainak visszatérő szerepeltetése. Így 1939 októberében, Szekfű cikke előtt, Chales Péguy és Paul Claudel munkássága példázta a „frázisos kereszténység” ellenpontját, kerteletlenül adva tudtul, hogy „nem elégségesek a társadalmi és közéleti szólások, de szükséges lenne az egyetemes keresztény örökség és etikai értékek átélése”.⁴⁹

Válságos idő – konklúziók

Az eddigiek összegzéseként néhány tanulság sorakozik előttünk:

⁴⁶ SZEKFŰ GYULA: Kísértésben. In: *Jelenkor*, 1939. 1. sz. 5–6. p. (továbbiakban: SZEKFŰ, 1939.)

⁴⁷ A francia neotomista filozófus a *Vigilia* szépirodalmi periodika és a *Korunk Szava* közéleti folyóirat révén vált valamelyest ismertté a magyar közönség előtt: az előbbiben az 1935-ben útra bocsátott első számtól kezdve fordították és közölték egyes (elsősorban) lelkesítő írásait, az utóbbiban – ezzel párhuzamosan – visszhangot kiváltó közéleti kérdésekkel foglalkozó munkáról adtak időnként hírt. 1937 nyaratól azonban Fejtő Ferenc és Mihelics Vid révén a baloldali *Szép Szó* és a tekintélyes *Katolikus Szemle* olvasói már egy kevés útmutatást is kaptak Maritain politikai filozófiai működéséről. Ld. 16. sz. jegyz.

⁴⁸ SZEKFŰ, 1939. 6. p.

⁴⁹ *Jelenkor*, 1939. 1. sz. 4. (Zord idők rovat)

(1) Az 1930-as évek Európát átjáró gazdasági, politikai, szellemi válságtüneteknek megoldásaként a katolicizmus több válaszlehetőséget kínált fel, mely első megközelítésben leírható három áramlatának létevel.

(2) A katolikus társadalom a szentistváni állam fogalomkörében maradvá gondolkodott, mely a fősodor olvasatában a „népek és fajok” egyenlőségét, felelős, szolgálatjellegű, korlátozott, keresztény eszmék által vezérelt közhatalmat, a tekintély tiszteletét s a társadalom egészét átjáró szolidaritást jelentett.⁵⁰

(3) A két világháború között nem az állam-, hanem a kormányforma megítélése – a hatalommegosztás szerveinek struktúrája és egymáshoz való viszonya – képezett markáns válaszvonalat. Ebbe illeszkedett egyfelől a hivatásrendek körüli kifejezetten éles vita, melyet a Jelenkor és a Nemzeti Újság cikkei között zajló háború tükröz, másfelől az Imrédy Béla (és követői) politikai elképzeléseivel szembeni magatartás.⁵¹

(4) A szociális haladás ideája a századelő óta meg-megmozgatta az intellektuális, a társadalmi, az egyházi, a politikai és a kormányzati szféra különféle csoportjait, mígnem az egyik legfontosabb nemzeti kérdéssé vált.⁵² A reformkatolikusok tematikájában (is) kiemelt helyet foglalt el, s elősegítette, hogy a gazdasági és szociális demokrácia viszszerítő követelése a gondolkodás és a társadalom demokratizálódásának kívánalmától a politikai értelemben vett demokrácia eszméjéig jusson el, melynek erős lökést adott XII. Piusz pápa 1944. évi karácsonyi rádióbeszéde.

⁵⁰ E berendezkedés hatalomképe: az uralomnak a „természetjog keretein belül” való érvényesítése, ehhez szorosan kapcsolva ellenőrizhetősége; a megnyilvánulások „őszintesége”, úgymint a „politikai hasznosság” elutasítása és a „napi érdekek feletti-ség”; végül a köz érdekeit felvállaló tekintély „vonzása és ráhatása”. Mindez ellenképe annak a hatalomnak, „mely féktelen erő”, annak az uralmi formának, mely „nem érez maga fölött értékeket, mely nem érez ezekkel szemben kötöttséget, mely nem érzi magát a kötöttségekért felelősnek.” HANTOS-VARGA MÁRTA: A katolikus politikai cselekvés megközelítése a két világháború közötti Magyarországon. In: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola. Kutatási Füzetek 19. Szerk.: Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Deák Máté – Góczy Zoltán – Vitári Zsolt. Pécs, 2013. 151–170. p.

⁵¹ Ez utóbbi rávilágít egy módszertani és értelmezési nehézségre: a források tanulmányozásakor nélkülözhetetlen azt is vizsgálni, hogy a vallási, illetve a politikai meggyőződés mennyiben korrelál. Vagyis egy adott program/elgondolás/tett megfelel-e a keresztény állam- és társadalomeszmének vagy sem? Elvfeladás nélküli kompromisszum-e vagy „katolikus” jelzőbe öltöztetett egyéni- és csoportérdek érvényesítése? Ezek után következhet a katolicizmuson belüli „táborba sorolás”. Az alábbi eset világossá teszi e problémát. 1944. június 30-án, a Sztójay-kormány regnálása alatt a csanádi egyházmegye püspöki hivatala levélben kérte a szegedi Új Nemzedék Rt. igazgatóságát, hogy „a keresztény jelző elhagyassék a lap nevéből, mivel a lap mai irányának azonosítása a katolicizmussal nem lehetséges”. EPL. 5835/1946.

⁵² Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon, 1919–1945. Szerk.: Szilágyi Csaba. Bp., 2008.

(5) 1945 tavaszától a katolikusok egy része előtt egyértelművé vált a radikálisan új helyzet (a Szovjetunió szárazföldi nagyhatalommá válása és győztesként közvetlen szomszédsága), s az ebből (továbbá a múltbéli reformok elmaradásából fakadó) új kezdet, melyet a megszólalásokban a forradalom szó állhatatos használatával érzékeltettek. Így tette ezt a Demokrata Néppárt főtitkára, Barankovics István is, aki a Vorosilov marsall kezdeményezésére az Ideiglenes Nemzeti Kormány által elrendelt földosztás⁵³ után előbb a májusi *Pro memoriában*, ezt követően a szeptemberi választási programban fejtegette e revúció lényegét: a gazdasági, a társadalmi s az ehhez szorosán kapcsolódó politikai demokrácia összefüggéseit.⁵⁴ Kilenc hónappal később, a püspököknek írt és fentebb idézett igazoló jelentésben ismét „forradalmi jellegű változásnak” nevezte az ország gazdasági szerkezetében történt gyökeres átalakulást, s előrevetítette a társadalmi szervezet és a politikai élet metamorfózisát.⁵⁵

A demokrácia győzelme e csoport szemében nem volt tehát kétséges, ellenben az új rendszer tartalmát kifejező jelzőért még küzdöttek. Vajon az új politikai berendezkedés magyar/korszerű/igazi/komoly vagy népi demokrácia lesz-e? Ami a kérdés átfogalmazásaként nem jelentett mást, mint a bal- és a polgári oldal erőviszonyát.

Egy stratégia, sokféle taktika?

Amiként olvashattuk, 1946 nyarán Katona Jenő politikailag motivált előadásában két katolikus tábort írt le: egy retrográd, kollaboráns, többségi, klerikális alakulatot s egy, a keresztény humanizmust mindenkor képviselő, elenyésző antifasiszta kisebbséget. A „testament politique-nak” nevezett beszéd mintha kettős célt tűzött volna ki: személyes síkon a teljes elhatárolódást egyházától, valamint – pozitív és negatív példái révén – a kommunistákat is magában foglaló koalíciónak egyetlen hiteles útként való bemutatását. Képlete egyszerű: csak a koalíció a demokrácia biztosítója. A jelenlévők a kiszólásokon keresztül érzékelték a felszólalónak a hercegprímás iránt érzett erős antipátiáját is. „Felül Mindszenty, alul a reakciós tömegek, a kettő közé szorulva mit kezdhet az Egyház?”⁵⁶ Katona politikai elkötelezettségének árulkodó jele egy pontosítást kérő kérdésre adott felelete: „Reakciós az, aki elősegíti a munkásegység megbontását, a munkás-

⁵³ 1945. évi 600. M.E. sz. rendelet „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról”. (1945. március 17.)

⁵⁴ BALOGH SÁNDOR – IZSÁK LAJOS: Magyarországi pártprogramok, 1944–1988. Bp., 2002. (továbbiakban: BALOGH–IZSÁK, 2002.) 73–91. p. „A magyar nép demokratikus otthonát mégis homokra építenők, ha szilárd fundamentumot nem építünk alája a gazdasági és társadalmi demokrácia által. A gazdasági demokrácia lényegében nem egyéb, mint a demokratikus életformában élő nép helyes szociális és gazdasági rendje. Azt ma már egyetlen tárgyilagos fő sem tagadhatja, hogy a nép politikai jogai merő ábrándokká silányulnak ott, ahol a gazdasági hatalom nyomatékával elenyésző kisebbség rendelkezik, ahol a gazdasági hatalom nincs föltétlenül alávetve a közösség javának.” Uo. 83. p.

⁵⁵ GERGELY, 1993. 773. p.

⁵⁶ EPL. 909/1947. 4. p. A másik írnok szinte szó szerint ugyanezt jegyezte le.

paraszt szembeállítás, az ésszerű államosításokkal való ellenszegülést.”⁵⁷ (Míntha Révai József szavai visszhangoznának.)

Amennyiben – az eddigiek hatására – az 1945 utáni katolicizmust próbálnánk meg klasszifikálni, s megkísérintene a címkéragasztás, nehéz dolgunk lenne. Az alábbiakban ehelyett életút-modellekben és jelenségekben való gondolkodást ajánlunk.

A tanulmányait Rómában és Budapesten végző, s eleinte papnak készülő Katona kitűnő képzettsége mellett számos valós információval rendelkezett. Szemlélte az 1930-as, 1940-es évek katolikus egyházának társadalmat szervező, sokszínű mozgalmi életét, politikai rendszerstabilizáló ténykedését, személyi, szervezeti alakváltásait – ugyanakkor ragaszkodott a kitűzött ideálhoz. Konzekvens magatartás jellemezte, s annak a pragmatizmusnak kerülete, mely egyes mozgalmi vezetőket és egyháziakat megkísérintett.⁵⁸ Intellektuális-spirituális opciója változatlan maradt, de vélhetően az 1944. év megrázkódtatásai miatt elfogult, kiábrándult és egyoldalú lett. Csalódásai (és Ortutay Gyula) hatására a „szélbal” mellett tette le voksát, sőt 1949 és 1953 között az Elnöki Tanács tagja lett.

Szintén kézzelfogható a koherencia Barankovics István, Szekfű Gyula, Sándor Dénes életútja esetében, akik ennek dacára a „haladó katolikus” alakjának mégis kicsit más típusát képviselték már 1945 előtt is. Ami e pár évben (Mindszenty letartóztatásáig) közös volt bennünk, az a reálpolitikai megfontolásokból fakadó készség a „modus vivendi” keresésére, melyben a katolikus ügy védelmének leghatékonyabb eszközét látták, bár a politikai közélet nem ugyanazon szintjén töltötték be hivatalt. Barankovics a szűk értelmiségi csoportként megjelenő DNP-t tartotta kézben, Szekfű moszkvai követ lett, Sándor Dénes lelkeskedett. Ez utóbbi a „keresztény demokrácia” XI. kerületi pártszervezőjeként 1947 nyarán bátorkodott a hívek aktív támogatását kérni, holott egyházi berkekben nem volt titok Mindszenty és Barankovics súlyos nézeteltérése.⁵⁹ Mindhárman a lehető legnagyobb engedményeket alapvető elvek feladása nélkül, kompromisszumok segítségével igyekeztek kiharcolni. Kerkai Jenő 1946 januárjában a főpásztornak írt levelében kérte/ajánlotta e vonal támogatását. Azt bizonygatta, hogy az irányzat „a nyílt szakítás vagy a passzív magatartás helyett aktív együttműködéssel igyekszik a katolikum és a magyarság ügyét előbbre vinni a Köz-

⁵⁷ Uo. Ebben az esetben is összecseng a két beszámoló, bár a második valamivel rövidebb, a munkás-paraszt egység elleni fellépés kimaradt belőle. EPL. 2520/1946. 5. p.

⁵⁸ Az egyik legekleatásabb példa a KALOT vezetőinek tárgyalási készsége. A parasztfűzési mozgalom átmentése érdekében készek voltak tárgyalni 1939-ben mind Teleki miniszterelnökkel, mind Imrédyvel, ez utóbbi esetleges politikai visszatérését sem kizárva. Később a Leventeegyesületek Országos Központjával kötöttek megállapodást (1941. október), majd elsőként ismerték fel a szovjet hadsereg vezetőivel kiépített kapcsolat jelentőségét (1944. december). Fontos megjegyezni azonban, hogy azokban a falvakban, ahol erős KALOT-csoportok voltak, nem tudott a szélsőjobboldal, a háború után pedig a kommunista párt bázist kiépíteni. BALOGH MARGIT: A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946. Bp., 1998. (továbbiakban: BALOGH, 1998.) 91–96., 114–119.; 160–175. p.

⁵⁹ IZSÁK LAJOS: A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt, 1944–1949. Bp., 1985. (továbbiakban: IZSÁK, 1985.) 167. p. (164. sz. jegyz.)

társaság keretei között, valamint az orosz hatalom itteni jelenléte alatt”.⁶⁰ A KALOT vezetője ekkor a hercegprímás által 1945 decemberében létrehozott tanácsadó szerv, a „Hatos Bizottság” egyik szakértője volt.⁶¹ Kapcsolata Mindszentyvel a beadványban leírt álláspontja következtében hamarosan megromlott. Alig valamivel később számot kellett adnia túlzott önállóságáról és a katolikus parasztmozgalomnak a baloldali ifjúsági szervezetekkel folytatott együttműködéséről.⁶² A hercegprímási korholás replikájaként Kerkai ekkor deklarálja, hogy a katolikus egység nem egyformaság, hanem „különböző taktikai formák egy közös célra irányítása”.⁶³ Meg kell azonban jegyezni, hogy a gyakorlatias Kerkai kicsit más szint képviselt a „progresz-szívek” palettáján.⁶⁴

Mindszenty József ezzel szemben a konzervatív értékrendű, korának tekintély-, jog- és klérusközpontú egyházképével teljes mértékben azonosuló, legitimista katolikus klasszikus példája. Sokkal inkább hitelvi alapon, lelkipásztori attitűdből és küldetésstudatból választotta a kormánnyal szembeni „merev szembehelyezkedés politikáját”, mintsem a politika világának keresése miatt. Ő nem a „diplomata és/majd lelkipásztor” XII. Piusz,⁶⁵ hanem a „következetes, szilárd, semmi nehézségtől vissza nem riadó, szociális szellemű, példás életű”⁶⁶ pap és/majd egyházfő. Nem mérte fel pontosan a politika bonyolult világának összetevőit, s nem látta át a kényszerű korlátokat.⁶⁷ Becsületessége kemény konoksággal párosult, véleményéhez váltig ragaszkodott. Számára a „marxistákkal” való tárgyalás a kapitulációval volt egyenértékű. Tanácsadói körét igen gyorsan a „régí rend” reprezentánsaiból válogatta össze, kapcsolata Barankovicsal és a hercegprímási székre is esélyes Jánosival eltérő látás- és fellépésmódjuk következményeképp 1945 végére végletesen megromlott.⁶⁸

⁶⁰ SZAKOLCZAI–SZABÓ, 2011. 249. p. A levél keltezési dátuma: 1945. január 28.

⁶¹ EPL. Mindszenty periratok, V-700/11. 35–40. p.

⁶² BALOGH, 1998. 166–184. p.

⁶³ SZAKOLCZAI–SZABÓ, 2011. 254. p.

⁶⁴ Ld. 58. sz. jegyz.

⁶⁵ CHENAUX, PHILIPPE: Pie XII: diplomate et pasteur. Paris, 2003. Pacelli bíborost a nyugati kormánykörökben az 1920-as, 1930-as években a Szentszék legkiválóbb diplomatájaként tartották számon. A francia történész nem véletlenül adta könyvének e kifejező címet.

⁶⁶ NAGY, 1990. 181–182., 216. p.

⁶⁷ BALOGH MARGIT: Mindszenty József. Bp., 2002. (továbbiakban: BALOGH, 2002.) 90–110. p. Mindszenty királypárti maradt, utolsó pillanatig minden tőle telhetőt megtett a köztársaság kikiáltásának elkerülése érdekében (népszavazás melletti agitáció, levelek a kormányfőnek stb.). Kinevezésétől kezdve – a tisztázatlan államfői jogkör miatt és a jogfolytonosság jegyében – önmagát az ország első közjogi méltóságának, ahogy emiatt gúnyolták is, „az ország első zászlósurának” tekintette.

⁶⁸ Mindszentyt 1946 nyarán egy új, katolikus világnézeti párt alapítása foglalkoztatta, mivel a DNP-t nem tekintette annak. Barankovics „igazolójának” ez az egyik háttere. Egy nagy valószínűséggel ekkor, de legkésőbb az év végén keletkezett beadvány fényt vet e preferált konzervativizmus létre és téves helyzetértékelésére. „Katolikus pártalakítással, illetőleg engedélykéréssel az idegen megszállásra való tekintettel jó lenne még várni. A párt tényleges megindítása előtt érdemes lenne tapasztalt és kimagasló szellemű és gyakorlati politikusokkal megbeszélést folytatni. A közösség-

A múlt okán érte határozott bírálat Mihalovics Zsigmondot, Közi-Horváth Józsefet, Czapik Gyulát és Nyisztor Zoltánt, az Actio Catholica⁶⁹ vezető pozíciókat betöltő papjait. A háború előtt „Wolff-párttag” Mihalovics 1932 és 1948 között az AC országos igazgatója volt. Hajdani politikai karrierjének jele, hogy a Keresztény Községi Párt képviselőjében lett Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának tagja, majd 1942-ben törvényhatósági küldöttként „bizonyos értelemben pártemberként” került a felsőházba.⁷⁰ Noha a külön univerzumot alkotó budapesti politikai életben végig szociális és egyházi kérdések kötötték le, pártja antiszemita szólamaitól nehéz lehetett elvonatkoztatni. Az „imrédysta” Közi-Horváth József 1935-től az AC országos főtitkára. 1939 májusában az Egyesült Kereszténypárt országgyűlési képviselőjeként mandátumot nyert, de Serédi Jusztinián bíboros kérésére lemondott a magyar Katolikus Akcióban vállalt feladatköréről. A hivatásrendi szervezkedés egyik fő pártolója. Számos kis brosrát írt. *Az Örök vezérünk: Szent István* c. röpirat egyes fejezetei (*Csak keresztények és csak keresztény szellemben irányíthatók a magyar életet; Zsidószellem helyébe keresztény szellemet; Nem lehet keresztény Magyarországról beszélni a gazdasági és társadalmi rend megújítása nélkül*) a bennük nyíltan hangoztatott zsidóellenesség miatt nehezen legitimálható.⁷¹ Az is igaz azonban, hogy 1944. március 22-én a Képviselőházban egyedül ő szólalt fel a német megszállás ellen. Katona Jenő nagyfokú ellenszenvének egyik alanya Czapik Gyula. Az Actio Catholicában elsőként a hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi szakosztály elnökhelyettese (1938–1940), majd a sajtószakosztály elnöke (1940–1943), később, országos tisztségviselőként, ügyvezető elnök (1943–1948). A tehetséges pap veszprémi püspöki kinevezését kap 1939-ben, majd a háború fordulópontján XII. Piusz egri érsekké kreálja (1943–1956). Nevével – szerkesztőként vagy cikkíróként – a katolikus sajtó mérvadó orgánumaiban a két világháború között végig találkozhatunk. Így például a klérus közlönyének, a *Egyházi Lapoknak* felelős szerkesztője/szerkesztőbizottsági elnöke. Amikor azonban Katona visszatérően azt sulykolta, hogy e havilapban veszprémi püspökként (1941-ben) a hitlerizmus és a katolicizmus

ben tartott megbeszélés előnyeire való tekintettel talán közösségben. Ilyenek: gróf Esterházy Mór, Rassay Károly, Ugron Gábor, Baranyai Jusztin, Homonnay Tivadar, Kállay Tibor, Röder Vilmos, Szinnyei Merse Jenő, az evangélikus Zsedényi Béla, Czettler Jenő, Közy Horváth József. E pillanatban úgy látszik, hogy a kétes jövőre való tekintettel a megszállók kivonulásáig Nagy Ferencet és a koalíciós megoldást kell támogatni. És ha Nagy Ferenc a kiűrés előtt megválni lenne kénytelen, akkor a Kisgazda-párt maradványaival, a Szabadságpárttal és pártonkívüliekkel együtt egy polgári frontot kellene alakítani, a még megmaradt értékek megvédésére a marxizmussal szemben.” EPL. Mindszenty periratok, V-700/11. 183. p. Eredeti helyesírás.

⁶⁹ A XI. Piusz által alapított Katolikus Akció (1922) a világiak bevonását tűzte ki célul – a hierarchia fősege alatt – az egyház apostoli szolgálatába. Magyarországon több évi előkészület után, 1932-ben vált olyan hivatalos (csúcs)szervezetté, mely az egyház-községi szerveződésre épült rá.

⁷⁰ GIANONE, 2010. 136–138. p.

⁷¹ KÖZI-HORVÁT JÓZSEF: *Örök vezérünk: Szent István*. Bp., é.n. [1939.] 21–29. p. A „nihil obstat” megadója és a füzet cenzora Czapik Gyula volt, míg a kiadásért – AC kiadvány lévén – Mihalovics Zsigmond felelt.

összeegyeztethetőségéről írt, vagy tévedett, mivel Czapik neve alatt e folyóiratban sem a jelzett évben, sem később nem jelent meg cikk, vagy tudott arról, hogy gondolatait valaki más vállalta fel (mely információ ellenőrzése szinte lehetetlen).⁷² Az állítás helyességének vagy valótlanságának ellenére a keresztény elveknek és a katolicizmus „társadalmi pozíciómentésének” ütközését beszédesen tanúsítja az AC 1941–1942. évi munkaprogramjának kommentárja, melyet az *Egyházi Lapok* 1941. májusi száma fejtett ki.⁷³ A hosszabb idézet lehetővé teszi, hogy kitűnjön a szentistváni államnak a demokratikus katolikusoktól eltérő értelmezése (a hivatásrendiség beépítése), a fogalmazásmód kétértelműsége, mely többféle interpretációt tett lehetővé, végül a „nyugati eszmék” alatt rejtjelezett „koreszme” (a nemzeti-szocializmus) egyszerre konciliáns és távolságtartó megközelítése. 1941–1942-ben másik, a nagyközönség orientálását célzó, s kritika alá vonható írást nem találunk a nevezett folyóiratban. Vajon erre a (Mihalovics) közleményre gondolt volna Katona Jenő?

„1. Nem kétséges, hogy a szárazföld átrendezése következtében a magyar nemzet is új állami berendezkedés elé kerül. Ezen új berendezkedésben a társadalom megszervezése és megnevelése lesz a döntő tényező. Ily értelmű megnyilatkozás nem egyszer hangzott el felelős tényezők ajkáról és megnyugvással láttuk, hogy éppen a katolikus oldalon ismerték fel legelőször az idők járását, mert a hivatásrendi szervezkedésben és a Szociális Népmozgalomban voltaképpen már meg is indult ez a hatalmas nemzetmentési művelet.

2. A Délvidék is visszatért Szent István koronájához. Most résen kell lennünk, hogy a területileg mindjobban kiegészülő szentistváni ország eszmei alapjaiban és közéletében is szentistváni legyen. Ami annyit tesz, hogy döntő érvényesüléshez kell juttatnunk a hitelveken alapuló keresztény morált, mint azt alapító szentkirályunk tette.

3. Még erősen hullámszik, sőt új erőre kaptak a külön dogmatikával megalapozott »nemzet és társadalomépítő« elvek. Az útvesztés és eltévelyedés veszedelme sohasem volt oly közeli, mint ma. A nyugatról beáramló eszmékből át kell venni azt, ami az idők szava s így a kereszténység szava is, mindenekelőtt a közösség és a szociális állam koreszméjét. Ám egy jottányit sem szabad feladnunk államiságunk szentistváni jellegéből, sőt, most kell megfeszítenünk minden erőnket, hogy a keresztény eszmék mint irányító, döntő elvek érvényesülhessenek a nemzet életében.”

Mihalovics prelátus, úgy tűnik, mégis okkal-joggal lett céltáblája a parancsuralmi berendezkedéssel nem rokonszenvezőknek. Két évvel később, miután kiadványként megjelentette a Központi Katolikus Körben elhangzott 1943. februári előadását, a *Jelenkor* felháborodott iróniával kelt ki ellene azzal vádolván, hogy elvtelen aktuálpolitikát üz, értelmetlenül támadja a liberalizmust, közben nem szól a nyilvánvalóan kereszténytelen eszmékről. „De vajon állásfoglalása annyira katolikus-e? Elvei valóban

⁷² KATONA, 1946. 43. p.

⁷³ MIHALOVICS ZSIGMOND: Mindnyájan Szent István országáért. In: *Egyházi Lapok* 1941. 5. sz. 94–95. p.

azok, melyeket ma vallania kell a hősi és tudatos katolicizmusnak? Mi azt hisszük, hogy a katolikus elveket éppenséggel nem jellemzi az alkalmazkodó »korszerűség«, melyről akkora elégtétellel, önelégültséggel és várospolitikai boldogsággal beszélt.⁷⁴ A Katona vezette folyóirat alkalmi bíráló megjegyzései ellenére mégis akkurátusan mutatta be mindazt, ami az egyház részéről a mérleget pozitív irányba billentheti. Mihalovics magatartását szembeállította XI. és XII. Piusz pápák hivatalos megnyilvánulásaival, majd egyebek mellett 1944 februárjában közölte Czapik Gyula rövid körlevelét, melyben arra szólította fel a híveket, hogy ne pártoljanak „semmilyen szélsőséges irányzatokhoz”, még azon a címen se, hogy majd „helyesebb irányba terelik” azokat.⁷⁵ A negyedik személy, a Bangha-féle militáns katolicizmust képviselő, Szeffkú által felemlített pap-újságíró, Nyisztor Zoltán tárgyalókészsége a nyilas tömörülésekkel 1938⁷⁶ és 1944⁷⁷ között nem sporadikus eset, hanem a *Nemzeti Újság* hasábjain is visszatérő jelenség volt.⁷⁸ Egyébiránt Nyisztor 1943-tól az AC sajtószakosztályának elnöki székében Czapik Gyulát követte.

A katolikus sajtó reorganizációs kísérlete során (1945 tavaszán) a „demokratikusan gondolkodók” a múlt egészétől akartak elszakadni, ezért a *Nemzeti Újság* társlapjának, az *Új Nemzedék*nek⁷⁹ az újraindításától is elzárkóztak.⁸⁰ Az *Idő* címmel kérvényezett vadonatúj hírlapot akkor még Szeffkú, Barankovics és Katona szerkesztésében álmodták meg.⁸¹

A demokratizálódástól a demokráciáig

A katolikus tömegeknek a politika terejében utat mutató értelmiség sohasem alkotott egységes tábor. 1944 őszén a harcok látható végkifejlete, a kiugrási kísérlet kudarca, az elvakult és értelmetlen pusztítás mindennapossága a korábban a szélsőjobboddallal – nem eszmei közösség, hanem a geopolitikai helyzet nyomása folytán – tárgyalást javasoló vonulat eltűnését

⁷⁴ *Jelenkor*, 1943. 22. szám 3. p. (Zord idők rovat.)

⁷⁵ *Jelenkor*, 1944. 3. szám 3. p. (Zord idők rovat.) Czapik Gyula mintegy tíz hónapig, Mindszenty József kinevezéséig (1944 márciusáig) egri érseki stalluma mellett vespéremi apostoli kormányzó maradt. E hivatalából tette közzé körlevelét.

⁷⁶ GERGELY, 1999. 112–113. p.

⁷⁷ NYISZTOR ZOLTÁN: Olvasni a csillagokban. In: *Egyházi Lapok*, 1944. 1. sz. 1–2. p.

⁷⁸ Szeffkú Gyula emlékeztette erre Grösz érseket 1945 áprilisában. „Nyisztor, akinek antidemokratikus és nyilasbarát cikkei miatt, melyeket a *Nemzeti Újsághoz* írt, a mai időkben nemcsak lehetetlen a közéletben, hanem további szereplésével önmagának árt.” SZAKOLCZAI–SZABÓ, 2011. 195. p.

⁷⁹ Miközben folyt a sajtóvita a „nemzeti koalíció” létrehozásáról, a katolikus napilap 1943. április 20-án e szavakkal köszöntötte a Führert születése napján az újság címlapján. „A szervesen egymásba kapcsolódó következetes cselekedeteknek ez a még nyilván befejezetlen sorozata a tervező elme olyan megnyilvánulásának mutatja Hitlert, akihez hasonlót nem találunk sem a közeli, sem a távoli korokban. [...] A magyar nemzet gondolatai és érzései is feléje szállnak ezen a napon, történelmi mérlegre téve és értékelve a művet, amelyhez a magyar államiságnak is nagy fordulatai fűződnek.” A Központi Sajtóvállalat két terméként a *Nemzeti Újság* reggelente jelent meg 30.000 példányban, az *Új Nemzedék* bulvárlap délután 65.000 példányban.

⁸⁰ EPL. 712/1945 13–14. p.

⁸¹ SZAKOLCZAI–SZABÓ, 2011. 20. p.

váltotta ki. De a konzervatív erők túlnyomó többsége előtt is nyilvánvaló lett, hogy az egyház ügyét a bekövetkező fordulat után másképpen kell képviselni. Serédi hercegprímás 1944 októberében ezért egyezett bele egy új párt (a KDNP) megalapításába, mely kezdeti eklektikussága dacára (Pálffy József, Kovrig Béla, Közi-Horváth József, Slachta Margit, Bálint Sándor, Mihalovics Zsigmond, Kerkai Jenő, Barankovics István, Jánosi József, Saád Béla, Zoltán Pál) a megváltozott feltételrendszer közepette híven jeleltette meg a keresztény értékrendet.⁸² A párt 1945. évi története – a személycserék, az Ideiglenes Nemzeti Kormányánál folytatott küzdelem a hivatalos elismerésért, az erőfeszítés a (felső)klérus támogatásának megszerzéséért, a végleges kettészakadás – élénk tárja a látens kérdéseket, a politikai- és egyházhatalmi dilemmákat, melyeknek egyik magyarázó kulcsa a demokrácia különféle koncepciója. Talán szempontunkból jelzésértékű a (K)DNP első három (1945-ben készült) programjának összevetése. Mindegyikben jelen van a ’demokratikus’ jelző vagy a ’demokrácia’ szó, de az első halovány utalást követően az időben előrehaladva egyre hangsúlyosabbban és elméletileg egyre kimunkáltabban. A Kerkai Jenő és Ugrin József által írt programban (1945. január 21.) csupán a „demokratikus politika” kifejezéssel találkozunk, valamint a demokratikus rendszer körülírásával. „A Néppárt szembehelyezkedik minden olyan politikai irányzattal, mely a nép sorsát szabadságellenes módon a nép nélkül vagy népellenesen szándékozik intézni.”⁸³ Két hónap múltán Pálffy József, a KDNP országos elnöke Serédi bíboros halála előtti napon (1945. március 28.) az Erdei Ferenc belügyminiszterrel folytatott levelezés egyik mellékleteként csatolta a kimunkáltabb következő verziót, melyben rekurrens a „demokratikus Magyarország” szókapcsolat, s maga a demokrácia, mint a „nép valódi önkormányzata” definiálódik.⁸⁴ A pontokba szedett követeléseket keretbe foglalja az első, a „parlamentáris demokratikus kormányforma” óhaja, s az utolsó igény, a „magyar demokráciának olyan belső intézményekkel való körülbástyázása, hogy a demokratikus jogokkal való élés semmiféle diktatórikus, szabadságtipró kezdeményezésnek vagy reakciónak eszközévé ne válhassék”. E kettő között nem csupán a politikai és jogi rend körvonalazódik, hanem szó esik a „földbirtokreformról”, úgymint a nagybirtokrendszer lebontásáról (8. pont), a „valódi szövetségi eszméről” (13. pont), és a gazdaság különféle ágainak „demokratizálásáról”. A nyári kritikus időszak lezárultával, amely a veszprémi püspök támogatta, konzervatívabb Pálffy-szárny és a baloldal preferálta Barankovics-csoport közötti töréshez⁸⁵ vezetett, ez utóbbinak lehetősége nyílt részletesen is kidolgozni egy demokrácia-központú új pártprogramot. Az imponáló elméleti konstrukcióban (1945. szeptember 25.) a „magyar demokrácia” szakszóvá

⁸² IZSÁK, 1985. 1–66. p.

⁸³ BALOGH–IZSÁK, 2002. 14–16. p.

⁸⁴ ORBÁN SÁNDOR: Dokumentumok a Keresztény Demokrata Néppárt 1945. évi megjelenéséhez és programjához. In: *Századok*, 1998. 3. sz. 708–710. p. „A demokratikus Magyarország jelenti: az állam függetlenségét kifelé és az állampolgárok szabadságát befelé.”

⁸⁵ 1946 tavaszán a párt elnöke Pálffy József volt, főtítkára Barankovics István. Mindkét politikus egymástól elütő politikai koncepciót vallott. Májusban, egy belső puccsal, Pálffyt lemondatták, de a szakadás a két irányzat között nyár végére vált tényré.

válik, sőt, midőn a főtítkárszerző a természetjogon alapuló keresztény államelmélet lenyűgöző stílusú kifejtését adja, pártját igen érzékletesen a „demokrácia hitvallójának” minősíti.⁸⁶ Ezzel párhuzamosan a primásának elvesztése miatt néhány hónapra vákuumba került katolikus egyház augusztusra/szeptemberre⁸⁷ új főpapot kapott. Mindszenty Józsefet elsődlegesen Barankovics iránti averziója akadályozta abban, hogy előítéletmentesen tekintsen a kereszténydemokraták eme ágára. Amikor a párt feje – újtjuk utólagos hitelesítéséül – a következő év nyarán eljuttatja igazoló jelentését a püspöki karhoz, más egyebek mellett, XII. Piusz pápa 1944. évi karácsonyi rádióüzenetére utal vissza, azt állítván, hogy a választási programbeszéd még ennek pontos ismerete nélkül, de annak szellemében készült.⁸⁸ Tekintettel Barankovicsnak a jezsuitákhoz fűződő jó kapcsolataira e kijelentés kissé meglepő, de igazsága nem elképzelhetetlen.

XII. Piusz pápa a demokráciáról

Az 1939 óta a világegyház élén álló XII. Piusz a keresztény államelmélet korábbi tanítására szervesen építette rá a katolikus politikai gondolkodás „új” útjait. Két megszólalása a kortársak szemében és kihatásaiban is kiemelkedően fontosnak tűnt. Az 1942. évi karácsonyi rádióbeszédben az államok belső rendjének legfőbb irányelveit tárgyalta. A pápai üzenet középponti gondolatait a *Magyar Nemzet* már három héttel később, két oldalon bőven kifejtve, figyelemfelkeltő (saját) fejezetcímekekkel mutatta be.⁸⁹ A hivatalos fordítást 1943 áprilisában az Actio Catholica által megjelentetett füzetből ismerhette meg a nagyközönség.⁹⁰ XII. Piusz a háború derekán a nemzetek közötti összhang alapfeltételének „az egyes államok belső egyensúlyát és az anyagi, társadalmi és szellemi téren elért belső érettségét”⁹¹ tette meg, s ezért – Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás alapján – hosszan elemezte a társas együttélés szabályait. Ismételten aláhúzta a társadalmi és állami élet céljaként (és nem eszközeként) kezelendő „emberi személy” kiemelt jelentőségét és csorbíthatatlan jogait. A gazdasági liberalizmus szélsőségeinek bírálata mellett az egyént maga alá gyűrő, totalitarista politikai berendezkedéseket sem kímélte.

„Az olyan társadalmi tan vagy rendszer, amely [...] elveti az emberi személynek és életnek kijáró megbecsülést, nem ad neki megfelelő helyet rendszerében, törvényhozóhoz és végrehajtó tevékenységében,

⁸⁶ BALOGH–IZSÁK, 2002. 73–91. p. A párt a nevéből 1945 tavasza végén elhagyta a „keresztény” jelzőt.

⁸⁷ XII. Piusz 1945. augusztus 16-án nevezte ki Mindszenty József veszprémi püspököt Esztergom érsekévé. Grósz József, a katolikus püspöki kar elnöke az érintett bejegyző válaszána kézhezvétele után, 1945. szeptember 14-én hirdette ki a pápa döntését, amelyről az állami szervek hivatalos értesítést kaptak.

⁸⁸ GERGELY, 1993. 768. p.

⁸⁹ Sz.n: A pápa a szellemi Szentföld felszabadításáról. In: *Magyar Nemzet*, 1943. január 17. 7–8. p.

⁹⁰ XII. Piusz pápa 1942. évi karácsonyi rádióbeszéde. Bp., 1943. A „nihil obstat”-ot a 48 oldalas füzetre Lepold Antal 1943. március 30-án adta meg, a fordító Galla Ferenc prelátnak volt.

⁹¹ Uo. 6. p.

korántsem szolgálja a társadalmat, hanem inkább megkárosítja. A helyett, hogy támogatná és éltetné a szociális gondolatot, megfosztja azt minden belső értékétől s csak hasznossági szólamnak használja. [...] Az állam egész tevékenysége, politikai és gazdasági téren egyaránt, a közjó állandó biztosítására irányul. Vagyis azokra a külső feltételekre, amelyek a polgárok összességének szükségesek ahhoz, hogy kifejtsék képességeiket és kötelességeiket, anyagi, szellemi és vallási életüket.”⁹²

A helyes társadalmi, jogi és államrend bemutatása mellett a megnyilatkozás eredetisége a munkások helyzetének külön fejezetben történő fejtegetése,⁹³ valamint a szintén külön pontba sorolt emberi jogok számbavétele.⁹⁴ Az előbbi különlegességét az adja, hogy a marxizmust annak elméleti kiindulási pontja, vagyis ateizmusa okán utasítja el, de olyan gazdasági, társadalmi berendezkedést követel, amelyben teljesülhet a felebaráti szeretet és az igazságosság alapkövetelménye: a biztos megélhetést nyújtó magántulajdon lehetősége.⁹⁵ 1943 tavaszán a „független és szociális Magyarország” tervének (katolikus) mentoraitól nem állt távol ez a szemléletmód. A másik kuriózum, az alapjogok felsorolása, ahogy látjuk majd, Mindszenty József egy kéziratban maradt, 1946. januári munkájára lesz hatással.

Ha van mérőföldkőnek nyilvánítható pápai beszéd, akkor XII. Piusz 1944. évi karácsonyi rádióüzenete mindenképpen az. A nyilas uralom és az ország hadszíntérré válása lehetetlenné tette az információáramlást. A szónoklat tartalma egy ideig rejtve maradt, „főszereplőinkhez” eleve el sem juthatott volna: Mindszentyt november végén letartóztatták, Barankovicsnak bujdosolnia kellett. XII. Piusz megnyilatkozásának horderejét mutatja, hogy 1946 januárjában – meglehetősen szokatlan módon – két katolikus fordítás látott napvilágot, ezzel egyidejűleg a hercegprímás a pápa diskurzusai hatására, saját használatra, papírra vetette a demokráciára vonatkozó gondolatait.⁹⁶

Mi és hogyan történt? Kerkai Jenő 1946. január 28-án ugyanabban a levélben, mely „a kooperáló katolikus vonal” dicséretét tartalmazta, arról biztosította Magyarország főpásztorát, hogy „XII. Piusz pápának a demokráciáról szóló beszédje egy-két napon belül már kinyomtatva a közönség kezébe kerül”.⁹⁷ Az Actio Catholica gondozásában megjelent kiadványon 1946. január 21-i dátummal szerepel Mindszenty Józsefnek, a változat védnökének neve. Pár nappal később, január 28-án, Vácott is egyházi jóváhagyást kap a Barankovics István indította sorozatnak, a *Demokrácia Könyvtárának* első darabja, amely nem más, mint a pápai felszólalásnak a ferences tartományfőnök, Schrotty Pál által magyarra átültetett szövege.

⁹² Uo. 13–15. p.

⁹³ A munkás világ. Uo. 24–27. p. Az egyház szociális tanítását egy másik, *A munka méltósága és jogai* c. alfejezet foglalja össze. (34–37 p.)

⁹⁴ Az emberi személy méltósága és jogai. Uo. 31–32. p.

⁹⁵ Barankovics átvéve a pápa szavait, mely szerint „lehetőleg mindenkit tulajdonhoz kell juttatni”, a „gazdasági demokrácia” jellemzőeként tömör rezümét ad: „Jelszavunk nem az, hogy tulajdona ne legyen senkinek, hanem az, hogy tulajdont mindenkinek.” BALOGH–IZSÁK, 2002. 83. p.; GERGELY, 1993. 769. p.

⁹⁶ EPL. 122/1946.

⁹⁷ SZAKOLCZAI–SZABÓ, 2011. 250. p.

Míg az első nyomtatvány *XII. Piusz pápa 1944 Karácsony estjén elmondott rádióbeszéde* címet kapta, a második könyvecske borítóján az érdeklődő hívek *XII. Piusz pápa: A demokráciáról* feliratot olvashatták. Ha összevetjük a magyar változatokat a Szentszék hivatalos közlönyében, az *Acta Apostolicae Sedis*ben 1945-ben⁹⁸ közzétett olasz nyelvű eredetivel, megerősítést nyer, amit a kiadványcímek összevetése is sugallt: míg a hivatalos verzió a lehető legnagyobb nyelvi hűségre törekszik, addig a rivális füzet időnként a tartalmi hűség határait átlépve mást/többet lát bele a szövegbe vagy épp rövidítve egyszerűsíti azt.

1944 végén szerte Európában nagy volt a tét, s más okok folytán nem kisebbedett 1946 elején Magyarországon sem. Azonban a történelmi fordulópontra ellenére XII. Piusz e beszédben nem pusztán a demokratikus kormányformáról ejtett szót. Kétségtelen, hogy a kérdés megközelítése (a demokrácia, mint előnyben részesített politikai berendezkedés) és beható tanulmányozása⁹⁹ tanítóhivatali dokumentumban így még sohasem került elő, de a pápa ugyanolyan alaposan és tartalmi terjedelemben ismertette a demokrácia megvalósulásának tágabb feltételrendszerét. Ugyanazon logika menetében maradva írt a Népszövetség új alapokra fektetéséről (ennek támaszlopaként „az emberi nem egységének” mélyebb tudatosításáról), béke garanciáiról, a támadó háború elfogadhatatlanságáról és a kollektív felelősségre vonás elutasításáról. Üzenetének minden eleme egyetlen gondolati rendszert alkotott.¹⁰⁰

A Schrotty Pál és Barankovics István nevével fémjelzett kiadvány páros soros bevezetővel rendelkezett. Didaktikus magyarázó szavakkal népszerűsítették sorozat-tervüket, melyet a „nagy szociális és demokratikus pápa” nevezetes beszéde vezetett be. „Felvilágosítás és nevelés a legnyomósabb demokratikus feladatok. Különösen egy olyan társadalomban, mely huzamos időn át, nagy adagokban kapta az antidemokratikus oltásokat, s amelyben épp ezért hemzseg a demokrácia értelme körül az ellentmondások és félreértések tömege.”¹⁰¹ E tájékoztató szándék oly meghatározó lehetett, hogy XII. Piusz mondatait itt-ott aktuálpolitikai optikán szűrték át, mely tünetről több szöveg hely árukkodik. A nemes cél megbicsaklott, az olvasó – egyes helyeken – igazából interpretációt kapott. Mivel a pápa a háború kulminálta tapasztalatokat egy új korszak, a világ mélyeséges megújítása és teljes reorganizációja kezdetének tekintette [un'era novella per il

⁹⁸ *Acta Apostolicae Sedis* Commentarium Officiale Annus XXXVII. Series II. Vol. XII. (Továbbiakban: AAS. XXXVII.) 10–23. p.

⁹⁹ Az AC-kiadvány fejezetcímei mellett zárójelben az adott rész Schrotty-féle fordítása szerepel: „A demokrácia problémája” (Mi a demokrácia?), „Az állampolgárok jellegzetes megkülönböztető vonásai a demokratikus államban” (A demokráciában élő állampolgár tulajdonságai), „Azoknak jellegzetes megkülönböztető vonásai, akik a demokráciában a közhatalmat gyakorolják” (A közhatalom birtokosainak jellemvonása a demokráciában). Ezen belül a pápa még kisebb gondolati egységként elemezte a „Nép és tömeg” (Nép és tömeg), valamint „Az állami abszolútizmus” (Az állami önkényuralom) kérdéseit.

¹⁰⁰ Ennek megfelelően XII. Piusz szerint egy demokratikus gondolkodás által átitatott társadalom és egy demokratikus intézményrendszert működtető állam nem léphet a kollektív felelősségre vonás útjára.

¹⁰¹ XII. PIUSZ: A demokráciáról. Vác, 1946. (továbbiakban: XII. PIUSZ, 1946/b.) 3. p.

rinnovamento profondo, la riordinazione totale del mondo],¹⁰² s világosan, bonyolult szerkezetek nélkül fogalmazott, a kényes politikai miliő egy pedáns fordítást kívánt (volna). Mivel e füzetek nem az értelmiség, hanem a „nép” számára készültek, s a háttérben az új politikai berendezkedéshez való viszony, valamint annak lehetőség szerinti formálása állt, témánk szempontjából nem elhanyagolható e szál.

A pápa már nyitó szavaiban arról a keserű tapasztalatról [un'amara esperienza] beszél, amely az ellenőrzést nem tűró, diktatórikus hatalom [un potere dittatoriale] működése nyomán arra vezette a „népeket”, hogy az állampolgárok méltóságával és szabadságával jobban összeegyeztethető politikai rendszert követeljenek.¹⁰³ Mivel ezek a demokratikus törekvések [la tendenza democratica] az egyén és a társadalom sorsa jobbítása érdekében okkal egyre szélesebb körben terjednek, s miután az egyház sohasem foglalt állást kizárólagosan egyetlen kormányforma mellett sem, XII. Piusz elődjének, XIII. Leó pápának egyik politikai enciklikájából idéz,¹⁰⁴ hogy majd továbbfűzze meglátásait. A hivatalos AC fordítás majdnem szó szerinti, megadja a citátum referenciáját, egyetlen jelző marad csupán ki, ennek ellenére hűnek mondható.

„Aligha szükséges emlékeztetnünk arra, hogy az Egyház tanításai szerint »nem tilos [mérsékelt] népi kormányformákat előnyben részesíteni [non è vietato di preferire governi temperati di forma popolare], amennyiben ezek nem ellenkeznek az államhatalom eredetéről és felhasználásáról vallott katolikus tanítással és hogy »az Egyház a legkülönbözőbb kormányformák egyikét sem veti el, ha azok önmagukban alkalmasok az állampolgárok javát szolgálni.«”¹⁰⁵

A másik változat ennél szabadabb. Elmarad az idézőjel, a tolmácsoló expressis verbis használja a „demokratikus rendszer” kifejezést, ami 1946 januárjában Magyarországon nem egyszerűen XIII. Leó pápa szavainak modernizálását jelentette, hanem (bár az eredeti szövegek kormányformáról beszéltek) asszociációs lehetőséget adott az akkor nagyon éles és épp lezáruló államforma-vitára, melyben a köztársaság ellenzői (így Mindszenty is) a demokratikus rendszer ellenségeiként voltak beállítva. „S itt meg kell említenünk, hogy az Egyház nem tiltja a mérsékelt demokratikus rend-

¹⁰² AAS. XXXVII. 11. p.

¹⁰³ AAS. XXXVII. 11–12. p.

¹⁰⁴ XIII. Leó több politikai enciklikát jelentetett meg. A legjelentősebbek: *Diuturnum illud* (A polgári hatóság eredetéről) – 1881; *Immortae Dei* (Az államok keresztény alkotmányáról) – 1885; *Libertas praestantissimum* (Az emberi szabadság természetéről) – 1888. Mindegyik a keresztény államelmélet azon darabja, mely a szekularizálódó Európában a laicizálódó államokkal párbeszédre törekedve képviselte a keresztény értékeket. XII. Piusz az 1888-ban írt enciklikából idéz.

¹⁰⁵ XII. Piusz pápa 1944 Karácsony estjén elmondott rádióbeszéde. Bp., 1946. (továbbiakban: XII. PIUSZ, 1946/a.) 4. p. „È appena necessario di ricordare che, secondo gl'insegnamenti della Chiesa, « non è vietato di preferire governi temperati di forma popolare, salva però la dottrina cattolica circa l'origine e l'uso del potere pubblico », e che « la Chiesa non riprova nessuna delle varie forme di governo, purché adatte per sè a procurare il bene dei cittadini ».” AAS. XXXVII. 11–12. p.

szert, ha nem küszöböli ki a közhatalom eredetéről és gyakorlásáról szóló katolikus tant. Továbbá egyetlen kormányzati rendszert sem kárhoztat mindaddig, amíg az állampolgárok javának előmozdítására képes.”¹⁰⁶ A szöveg egyszerűsít, s több ponton egész egyszerűen mást mond.¹⁰⁷

XII. Piusz szónoklatának egyes helyei (tartalmuk mellett) azért is váltak referenciaponttá, mert a teológiai gondolkodás számára oly fontos természetjogi érvelést/indoklást alkalmazva államelméleti továbbfejlesztést tettek lehetővé. Az első nagy fejezet (Az állampolgárok jellegzetes megkülönböztető vonásai a demokráciában¹⁰⁸) egy kitétele kiemelkedik, mivel a kormányzás demokratikus formája úgy tűnik elő „mint természeti követelmény, amelyet a józan ész maga megkíván”.¹⁰⁹ E hosszú mondat erősen egyszerűsödik és a primordiális félsor teljesen elsikkad a Schrotty–Barankovics füzetben.¹¹⁰ A legfeltűnőbb eltérés az utolsó oldalak egyikén, a záró konklúzióban ötlük szembe. Az Actio Catholica terjesztette brosúra itt is igyekszik precíz lenni: „Ha a jövő a demokráciáé lesz, feladatában lényeges szerep esik majd Krisztus vallására és az Egyházra, amely a Megváltó igéjének hírnöke és megváltó küldetésének folytatója.”¹¹¹ A másik szöveg egy kijelentéssel indít, amely azon kevés sor közé tartozik, mely dőlt betűvel ki is van emelve! Nem mellékes, hogy az eredeti forrás, s ennek nyomán a hivatalos magyar változat nem élt ezzel a technikával. „A jövő a demokrácia felé halad. Megvalósulásának azonban lényeges kelléke, hogy Krisztus vallásához és az Egyházhoz, Megváltónk tanításának hirdetőjéhez és üdvözítő küldetésének folytatójához igazodjék.”¹¹² A *Demokrácia Könyvtára* füzet a fordítás közben megmagyarázta az olvasónak, hogy mit is kell értenie.

XII. Piusz a keresztény államelmélet tradícióinak megfelelően organikus szemlélettel írta le a „valódi, egészséges, kiegyensúlyozott” demokráci-

¹⁰⁶ XII. PIUSZ, 1946/b. 10. p.

¹⁰⁷ A „nem tilt” és a „nem tilos előnyben részesíteni”, továbbá a „nem kárhoztat” és (az eredetiben szereplő) „nem helytelenít” között nem árnyalatnyi a különbség, ahogy a Schrotty-fordítás utolsó tagmondatának jelentése is értelemváltató leegyszerűsítés.

¹⁰⁸ A Demokrácia Könyvtára sorozat darabjában e helyütt *A demokráciában élő állampolgár tulajdonságai* alcím szerepel.

¹⁰⁹ „Al tempo nostro in cui così vasta e decisiva è l'attività dello Stato, la forma democratica di governo apparisce a molti come un postulato naturale imposto dalla stessa ragione. Quando però si reclama « più democrazia e migliore democrazia », una tale esigenza non può avere altro significato che di mettere il cittadino sempre più in condizione di avere la propria opinione personale, e di esprimerla e farla valere in una maniera confacente al bene comune.” AAS. XXXVII. 13. p.

¹¹⁰ XII. PIUSZ, 1946/b. 11–12. p.

¹¹¹ XII. PIUSZ, 1946/a. 15. p. Az eredeti szöveg: „Se l'avvenire apparterrà alla democrazia, una parte essenziale nel suo compimento dovrà toccare alla religione di Cristo e alla Chiesa, messaggiera della parola del Redentore e continuatrice della sua missione di salvezza.” Majd folytatódik: „Essa infatti insegna e difende le verità, comunica le forze soprannaturali della grazia, per attuare l'ordine stabilito da Dio degli esseri e dei fini, ultimo fondamento e norma direttiva di ogni democrazia.” AAS. XXXVII. 22. p.

¹¹² XII. PIUSZ, 1946/b. 29. p.

át.¹¹³ A társadalom alapsejtje és az állam alanya az autonóm, felelősséget hordozó, kötelességekkel és sérthetetlen jogokkal rendelkező egyén, aki nem manipulálható tömeg-elem, hanem közösséget/népet alkotó állampolgár.¹¹⁴ „Az állam a valóságban egy igazi nép szerves és nem szervező egysége.”¹¹⁵ A politikai berendezkedés működőképességének garanciáját – az előbbire alapozva – két tényező együttese adja. Az instabilitás elkerülését szavatoló tényleges tekintély léte és a kormányzás minősége. A jog és az igazságosság érvényesülését csak szellemileg kiváló, szilárd jellemű politikusoknak a hatalommal vissza nem élő, érdek nélküli cselekvése biztosítja.¹¹⁶

A demokrácia „fogalma” a magyar egyház első hivatalos megnyilvánulásaiban

1945 májusában a katolikus püspökkari konferencia háború utáni első körlevelében¹¹⁷ a demokrácia egyszerre jelenik meg mint tény s mint speciális aspektusból nézett valóság. Az irat szoros összefüggést lát az állampolgári felelősségérzet, valamint a szabad és hiteles vallásgyakorlás között. Az egyházat – az igazság és az erkölcs egyetlen következetes hirdetőjeként – a politikai közösség kohéziójának el nem hagyható komponensévé teszi. Így szemléli a kritikával illetett közelmúltat, a szélsőjobboldali új pogányság cselekedeteit és az ehhez asszisztáló vagy ebből profitáló polgárokat,¹¹⁸ de a romokból építkező jelent is. A templomokban felolvasott dokumentum érvelése emlékeztet a „klasszikus” politikai enciklikák okfejtésére. A különbség abban áll, hogy az állam és az egyház kapcsolatrendszerére utalván (ez utóbbi szabad működését kiemelve) a szerző a közhatalom hordozójaként nem a 19. századi parlamentáris monarchiára tekint, hanem az új típusú demokratikus kormányformára:

¹¹³ AAS. XXXVII. 12–13. p. A más szöveghelyeken is használt kifejezések: „una vera e sana democrazia”, „una democrazia è veramente sana ed equilibrata”.

¹¹⁴ AAS. XXXVII. 13–15. p. XII. Piusz fogalmazásmódja tömör és kifejező: „una persona consapevole delle proprie responsabilità e delle proprie convinzioni”, továbbá „l'uomo come persona autonoma, vale a dire soggetto di doveri e di diritti inviolabili”.

¹¹⁵ XII. PIUSZ, 1946/a. 5. p. A mondat második fele e fordítási verzió kivételes hibája.

¹¹⁶ XII. PIUSZ, 194/6a. 5. p. XII. PIUSZ, 1946/b. 7–10 p.; AAS. XXXVII. 15–17. p.

¹¹⁷ VECSEY JÓZSEF: Mindszenty okmánytár. I. köt. München, 1957. (továbbiakban: VECSEY, 1957.) 29–37 p.

¹¹⁸ Uo. 30–33. p. A szöveg hosszan és teljesen egyértelműen szól az élet és az igazságosság ellen elkövetett bűnökről, idézi Serédi bíborosnak a zsidók deportálása ellen írott körlevele legjelentősebb szakaszait, külön cezúraként kezeli 1944. október 15-ét, a nyilas hatalomátvételt. A politikai struktúrák említése mellett felrója az Isten törvényeitől elfordult „hívek” vétkeit is: „A polgárookra nézve is kötelező háború idején a tízparancsolat és a szeretet főparancsa. Vétkezett tehát az, aki a háború folyamán idegen jószágot tulajdonított el és köteles a visszatérítésre is, mert enélkül nem érdemel bűnbocsánatot. Ha pedig igazságtalan feljelentéssel okozott bajt, azt is köteles jóvátenni.” A földreform kapcsán – annak mértéke miatt – csupán az egyházi intézmények válságos helyzetére hívja fel a figyelmet, de végszóként a rendelet igenlése hallik ki. „Adja Isten, hogy az új birtokosok boldogulása vigasztalja az egyházat veszteségeiért és gondjaiért.” Uo. 34. p.

„Ahol istenfélő polgárok vannak, ott megvan a törvény tisztelete, ahol tisztelik a törvényt, ott szilárd a belső rend, ahol szilárd a belső rend, ott erős az állam. A demokrácia, a szabadság jelszavával indulunk az új életnek. Mily szép jelszavak ezek! A demokrácia azt jelenti, hogy a nép minden egyes tagja, minden egyes rétege egyenlő joggal vesz részt közvetve vagy közvetlenül a közügyek intézésében! Ezzel a joggal, Kedves Híveink, elsősorban mi, katolikusok élhetünk, akik az igazi demokrácia elveit az evangéliumból merítettük és a demokráciát nem önző törekvéseket takaró jelszónak használjuk. Mi, katolikusok tudjuk, hogy a közügyek intézéséhez nagy felelősségérzetre van szükség a nép minden tagja, az egyes néprétegek és a kijelölt vezető személyek részéről. De azt is tudjuk, hogy ezt a felelősségérzetet leginkább az istenfélelemre oktató vallásunk fejleszti ki az emberekben. A szabadság is nagy kincs és minden formájában a szólás, az írás, a szervezkedés terén nekünk katolikusoknak is jár.”¹¹⁹

Sándor Dénes 1946 nyarán méltán vehette védelmébe a megnyilatkozást. E körlevél több volt, mint az aktuális társadalmi, politikai esemény sor kronologikus taglalása. A témákat két kulcsszó fogta össze: a „nemzeti élet” és a „nyugodt fejlődés” keresztény szellemű értelmezése. A demokrácia-értékelés is e logikai vonalhoz illeszkedett, mely kérdést Mindszenty 1945 szeptemberében, beiktatás előtt álló hercegprímásként ismét érintette az *Új Ember*-be írt cikkében, s ahogy eddig is, itt sem politikaelméleti szempontból, hanem a tapasztalatból és ebből következően a pasztorális feladatokból kiindulva kezelte azt. Az egyre erőteljesebb kommunista propaganda a társadalmat egy kezdődő osztályharc felé sodorta, melyre a választ az egyházi közösség egységében, alapkülletésében vélte felfedezni. „Az uralkodó planéta ma a demokrácia, a népirány. No, itt sem keresünk se keleti, se nyugati demokráciát, hanem Isten népének, családjának tömörülését, egységét. Együtt van itt a hívő nép minden rétege, egyet se vetünk ki, egyet se taglózunk le ragadós divatból, egyik társadalmi réteg se lesz csak korszerű, divatos.”¹²⁰

Az első szabad nemzetgyűlési választásokra (1945. november 4.)¹²¹ minden politikai erő fokozott erőfeszítéssel készült. Bár szeptember első felében a Barankovics vezette DNP az Országos Nemzeti Bizottságtól megkapta az indulási engedélyt, meggyőző programja ellenére alapvető nehézségekkel küzdött. A maroknyi csoportnak nem volt igazi tömegbázisa, egyházi biztatással nem rendelkezett, végül idő, pénz, újság, vagyis ismertség hiányában visszalépett a megmérettétéstől.¹²² A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEZ) által ellenőrzött, lényegében a szovjet hadsereg által megszállt országban a Nemzeti Függetlenségi Front „négy vezető pártja” (a jaltai nagyhatalmi megállapodás értelmében és Vorosilov marsall nyomására) 1945 októberében nyilatkozatot adott ki a nagykoalíció fenntartásá-

¹¹⁹ Uo. 35. p.

¹²⁰ Uo. 44. p.

¹²¹ Az általános, egyenlő, titkos, nőkre is kiterjedő választójog a modernkori történelem első demokratikus választásává avatta az alkalmat.

¹²² A Független Kisgazdapárt listáján a párt végül két mandátumot szerzett (Bálint Sándor, Eckhart Sándor).

ról.¹²³ Mindszenty hercegprímás pedig az addigi politikai/közéleti impressziók hatása alatt e kiemelkedő politikai esemény alkalmából az ország katolikus lakossága számára a püspöki kar nevében körlevelet szerkesztett, melyet kinyomtatás előtti ellenőrzésre elküldött a SZEB elnökének. A kései jóváhagyás ellenére a hívek még időben, Mindenszentek napján hallhatták a helyzetértékelést. Noha a választások után a reményeikben erősen csalatkozott kommunisták (pártközi értekezletet kezdeményezve) indulatos maliciával az ország politikai életébe való beavatkozással¹²⁴ vádolták az egyházfőt, az írás¹²⁵ pátosz nélküli, objektív, szabatos, de közérthető összefoglalója az átlag állampolgári egzisztenciát meghatározó tényeknek. Nem az egyház „népellenessége” motiválja, hanem – mint az előző alkalmakkor – a „békésebb és rendezettebb jövő” építésének feladata, mely az esztergomi prímás felfogásában minden hívő ember számára „lelkiismeretbe vágó kérdés”. A történelmi szituáció szerző által vélt súlyosságát mutatja, hogy az első, hosszan a demokráciával foglalkozó rész után a bemutatott szövegvázlat felidézi az angol külügyminiszter szavait, mely szerint Magyarországon „az egyik totális-szellemű zsarnokságot egy másik” váltja fel. Minden bizonnyal ez a kijelentés (és egy-egy elvétve előforduló hasonló megjegyzés) váltotta ki az ellenoldal haragját, hiszen az ünnepnapon történő, kötelező templomi felolvasás a pártpropagandánál hatásosabb eszköz volt a tájékoztatásra. A körlevél ennek ellenére hangsúlyozza, hogy egyetlen párt mellett sem foglal állást, s nem avatkozik be a választási küzdelmekbe. Mindszenty József az egyház perspektívájából elemezte a jog, az igazság, az igazságosság csorbulásait a májusi körlevél kiadása óta eltelt időszakban (új házassági törvény, a földreform végrehajtásának méltánytalanságai, jogtalan letartóztatások, a megszálló hadsereg túlkapásai, egyes intézmények közszelleme, az egyházi tanítás nyilvános kigúnyolása, az erkölcs lazulása, félelemkeltés). Miután bírálja a „könnyelmű, elhibázott és vétkes múltat”, az írás első nagyobb egységében, XII. Piusz 1942. évi karácsonyi beszédére is hivatkozva, a zsarnokság ellenpárjaként és az emberi személy méltóságának, jogainak védelmezőjeként mutatja be a demokráciát. Ezt követően a kezdődő új rendszer felett érzett „öröm és bizalom” megroppanásának okait eseteli. Az iránymutató megszólalás legfontosabb része az egyház alapállásának kinyilvánítása, s ezzel párhuzamosan a terminus technikusként kezelt „igazi demokrácia” jellemzése:

„Az állami élet jövő berendezkedése kétségtelenül csak a demokrácia elvei szerint történhetik. A demokratikus gondolatot már előző pásztorlevelünkben bizalommal üdvözlöttük. [...] Az igazi demokrácia alappillére, hogy sértetlen természetjogi elveket ismer el, melyekhez soha semmiféle emberi hatalomnak erőszakkal nyúlni nem szabad. Az igazi demokrácia arra törekszik, hogy ahol valamely ok folytán ezek a jogok uralomra nem jutottak, azok ott is minél előbb elismertessenek és tiszteletben tartassanak. Az igazi demokrácia a lelkiismereti szabadságot,

¹²³ KÁLLAI, 1977. 79–81. p.

¹²⁴ BALOGH, 2002. 99–102. p. „Példátlan és illetéktelen beavatkozás a napi politikába”, s a „népellenes reakció törekvéseit támasztja alá” – közlik a Függetlenségi Front pártjai. KÁLLAI, 1977. 82–83. p.

¹²⁵ VECSEY, 1957. 70–76. p.

a szülők jogait, a munkásnak a szabad egyéniséggé való kialakulását, a munka rabszolgaságának megtörését írja zászlajára. E célok elérésére mozgósítja erkölcsileg kifogástalan eszközökkel a társadalom minden rétegét, erre a célra veszi igénybe minden jobbérzésű egyén közreműködését.”¹²⁶

Az élénk politikai visszhang és főképp a támadások kivédésére 1945. november 7-én a hercegprímás újfent cikket jelentett meg az *Új Ember* című katolikus napilapban. Határozott hangvételű, szűkszavú nyilatkozatban utasította vissza a vádakát, jelezvén, hogy az ország s benne a katolicizmus érdekeit tartotta szem előtt, amikor „kötelességszerűen és hagyományos nyomokon járt el a közélet egyes panaszos kérdéseivel” kapcsolatban. A rosszalott pontokat eredeti megfogalmazásban idézi, ismét kommentálja, közben a közlemény lényegeként deklarálja, hogy „az emberi alapvető jogok, azok sérelme, népünk gyötrelme nem napi politika”. A püspöki kart segítő szándék és a tisztánlátás vágya vezette „a demokrácia bemutatott kettős vonala ellenében”.¹²⁷

E „kettős vonal/vágány” – az eszme és a politikai gyakorlat közötti különbség – később is foglalkoztatta Mindszenty Józsefet, aki a püspöki konferencián belül már veszprémi püspökként a politikai vonatkozású ügyekért felelt. Nem volt véletlen, hogy 1944 őszén ő fogalmazta a nyugatdunántúli püspökök protestáló memorandumát Szálasi Ferencnek. Az egy évvel későbbi fejlemények, a „demokratikus pártok” offenzív magatartása arra vezette, hogy XII. Piusz 1944. évi karácsonyi beszédének készülő fordításával párhuzamosan, azt ismerve és használva, maga is készítsen feljegyzéseket a demokráciáról. E munka nem kidolgozott mű, inkább több alegységre osztott gondolatsor. 1946. január 5-én, „ex offo” beadványként iktatták *Híve-e az egyház a demokráciának* címmel.¹²⁸ A probléma felvezetése a hercegprímás aggodalmairól tanúskodik: „A demokrácia egyike azoknak a közéleti és társadalmi irányoknak, amelyek körül könnyen fogalomzavar uralkodik, ködök és félreértések támadhatnak, helyes és helytelen értelmezés fordulhat elő.” A későbbiekben a szerző a demokrácia „igazi mibenlétét” és „helyes fogalmát” paralel módon fejt ki: a „világi síkon” adott válaszok mellé a XII. Piusz által reprezentált egyház állásfoglalását helyezi. Egészen világosan kitűnik az a szempontrendszer, mely Mindszenty József látásmódját meghatározta. Az egyén és a hatalom viszonyára tekint, egyedül ez a reláció foglalkoztatja. Nem e kormányzati forma filozófiai vagy politikaelméleti kifejtése, netán teológiai alapozása érdekli. Nem szól sem kormányzati technikákról, sem a hatalomgyakorlás intézményi garanciáiról. Nem említi, mint Jacques Maritain 1943-ban, a lincolni tételt:

¹²⁶ Uo. 71. p.

¹²⁷ Uo. 78–79. p.

¹²⁸ EPL. 122/1946. A 11 oldalas, kézzel írt szöveg több helyen át- és kihúzott részeket tartalmaz. Egy fogalmazvány vázlata. A primás beszédeihez képest kevésbé kidolgozott, logikai íve ellenére nem befejezett. A készítő Drahos János esztergomi érseki helynök korábban kinyomtatott, fejléces papírjainak hátlapjára, jobbra annak csak egyik tételére (hasábjába) írt. A szerző nincs nevesítve, de a kézírás és a szóhasználat alapján egyértelmű Mindszenty személye.

a demokrácia a nép kormányzása a nép útján a népért.¹²⁹ Az egyházfő sokkal gyakorlatiasabb volt. A *Mi az igazi demokrácia?* című fejezetben előbb az akkor mérvadó nyugati dokumentumokból („Atlanti Okmány”, „Krími Okmány”, „Roosevelt kilenc pontja”, „H.G. Wells tervzete”) emel ki néhány állampolgári és szabadságjogot.¹³⁰ Majd ezek után, sokkal terjedelmesebben, időrendben veszi sorra a pápai megnyilatkozásokat (az 1942. és 1944. évi karácsonyi beszédet, s e kettő között a háború kitörésének ötödik évfordulójára írt szónoklatot).¹³¹ E második összegzésben az „igazi demokrácia” egymondatos definíciója „az emberi személy méltóságának, alapvető jogainak tisztelete és megvalósítása”. A jogosultságok hosszú lajstromában – a profán leírást kiegészítve – az első tételek között fedezhetjük fel a szabad vallásgyakorlás lehetőségét.¹³² Az írásban így egy képzeletbeli diptichon két, jól összeillő táblája áll előttünk, aminek ellentétnélküliségét Mindszenty ki is emeli.¹³³ Ahhoz a kijelentéshez azonban, hogy a demokráciát „a magyar Egyház maradéktalanul magáévá teszi”, nélkülözhetetlen elem volt XII. Piusz 1944. decemberi üzenetének értő befogadása. A dokumentumban citált források legterjedelmesebb része a híres karácsonyi beszéd két fejezetének pragmatikus olvasata. A demokratikus államban élő polgárok megkülönböztető vonásaival, továbbá a közhatalmat gyakorlók tulajdonságaival foglalkozó alegységekből Mindszenty e helyütt is azokat a mondatokat választja, melyek a kölcsönös jogok és kötelességek zavartalan rendjének fontosságát és a rendszer működésének etikai (és nem funkcionális) feltételeit vésik az emlékezetbe.¹³⁴ Az amorfi tömeg és a felelős individuumból álló nép megkülönböztetését ő is különösképp kidomborítja.

A beadvány utolsó harmada már nem egymás alá helyezett, eltérő kútforrásokat összevető jegyzetsor. A bevezetőhöz hasonlóan összefüggő szövegben tárul fel a reflexió megírásának oka és célja:

¹²⁹ Jacques Maritain amerikai tapasztalatai hatására írt egy esszét 1942-ben *Christianisme et démocratie (Kereszténység és demokrácia)* címmel, mely New Yorkban egy évvel később jelent meg, s melyet a háború után a *Vigilia* 1946 decemberétől kezdett közölni.

¹³⁰ EPL. 122/1946. 2. p. Néhány ezek közül: „minden ország minden embere számára a félelemtől és nyomortól való mentesség”, „emberi jogok”, „igazságosság”, „mindenki joga az alkotó munkához, igazságos bérhez, az életszükségleti cikkekhez, szabad mozgáshoz, szabad beszédhez”. A szöveg nem összefüggő, hanem egy egyszerű felsorolás.

¹³¹ EPL. 122/1946. 2–6. p.

¹³² „Ezek a jogok: a testi, szellemi, erkölcsi élet fenntartásához és fejlesztéséhez való jog, a magán és nyilvános istentisztelet joga, a házassághoz, a házasság céljának eléréséhez, a házastárshoz és a családi otthonhoz, a munkához, az anyagi javak használatához való jog, amely utóbbival bizonyos kötelességek és társadalmi korlátozások járnak. A minden emberi önkénytől mentes jogrend; a jogbiztonsághoz elidegeníthetetlen jog mindenféle önkényes támadással szemben; szabadságot, tulajdont, becsületet, az egyesek boldogulását és üdvösségét sértő rendelkezések visszavonása.” Az eredeti szöveg szó szerinti közlése. EPL. 122/1946. 2–3. p.

¹³³ EPL. 122/1946. 7–8. p.

¹³⁴ „A demokrácia súlypontja az a népképviselő, amelynek erkölcsi emelkedettsége, gyakorlati alkalmassága, a képviselők értelmi képessége jelenti a nép számára az életet vagy halált, a fejlődést vagy hanyatlást, a gyógyulást vagy örökös betegséget.” EPL. 122/1946. 6. p. Vö. XII. PIUSZ, 1946/a. 8. p.

„Magától adódik azonban [...] a kérdés, hogy egyik vagy másik állam demokráciája megfelel-e a fent, világi síkon és egyházi vonalon körülírt fogalomjegyeknek. Ha nem, az illető demokrácia feladata volna, hogy a demokrácia helyes fogalmával hangolja össze a tényeket, hogy a helyes fogalom és a helytelen tények kettős vágánya helyett érvényesüljön az egyetlen vonal, a helyes demokrácia. Így aztán az Egyház nemcsak minden tanbeli és erkölcsi gátlás nélkül, de a komoly demokrácia igazi alapelveinek cserbenhagyása nélkül is magáévá teheti egyik vagy másik ország demokráciáját a maga egészében. [...] Az Egyház, ha kifogást emel, bírál, nem a demokráciával áll szemben, hanem annak gyermekbetegségnek minősített kamaszkodásaival és örvényeivel, méginkább azokkal, akiknek kedvesebb a nyavalya, mint a gyerek, és a nyavalyát leplezett emberi önzésből és hatalomvágyból azonosítják a demokráciával.”¹³⁵

Konklúzió

A magyar katolicizmus egyházi és világi vezéralakjai 1944 ősztől, a (K)DNP megalakulásától kezdve néztek valóságosan is szembe a politikai, s ezzel összefüggésben a társadalmi viszonyok várható gyökeres átalakulásával. A német megszállás tapasztalatai és a nyilas uralom eszement borzalmai a „haladó katolikusok” csoportján kívül a konzervatív (részben legitimista) áramlatot is egy új politikai berendezkedés, a „demokrácia” igenlésére ösztönözték. Míg az előbbiek – kiváltképp a Barankovics-féle DNP – a demokratikus átalakulást a két világháború közötti politikai éra hibáinak és mulasztásainak tanulságait levonva jóval szélesebb spektrumban (gazdasági, társadalmi, politikai vetületben) értelmezte, addig a felsőklérus mindenekelőtt az egyéni és közösségi szabadságjogok (az egyház szabad működésének) biztosításaként fogta fel. Szignifikáns különbség mutatkozott a múlt és a jövő értékelésében is. A „keresztény demokraták” az előző korszak, a „formalisztikus kereszténység” (Szekfű), a „hozam katolicizmus” (Sándor) egészével szakítottak, s mértéktartó kompromisszumok keresésével megegyezésre törekedtek a marxista pártokkal. Nem bízták a hivatalos egyház nyitottságában és lépéseiben, ha teheték, maguk vették kézbe a dolgokat. Ennek jele XII. Piusz pápa 1944. évi karácsonyi beszédének külön fordítása, mely egyes fontos helyeken – saját interpretációjukat belevetítvén – eltért az eredeti szövegtől. A Mindszenty József vezette püspöki kar a vizsgált időszakban, az idézett körlevelekben, csupán a közelmúltat bélyegezte meg, de azt teljesen nyilvánvalóan. Ezzel szemben az Actio Catholica keretei között tevékenykedő, politikai szempontból kompromittálódott tisztségviselőinek védelmére kelt. A hercegprímás az 1946 tavaszi/nyári pártalapítási kísérletek tanúsága szerint szintúgy megpróbálta a régi politikusgárda egyes tagjait aktivizálni, s a politikai közéletbe bevonni. Eközben mély gyanakvással tekintett a szovjet hadsereg által patronált kommunistákra és térnyerésére. A békeszerződés (várt) megkötése után új és jobb politikai konstellációt remélt, ezért elutasított minden tárgyalást.

¹³⁵ EPL. 122/1946. 9., ill. 11. p.

A cél elérése – azaz a katolicizmus ügyének képviselete és társadalmi pozícióinak megtartása – az eltérő látásmódból fakadóan kétféle megoldási módot/fellépést/taktikát kovácsolt ki. A „reform-”, majd a „haladó katolikusok” kezdettől fogva példaként és öngazolásként mutattak a francia katolikus megújulásra. Mivel ezt rendszeresen, minden mérvadó eseménykor és beadványban, néhol a tényeket csúsztatva (mint az egyháznak hátat fordító Katona) tették, a jelzős szerkezet egyfelől visszaszállt rájuk, másfelől a felsőklérus ellenszenvét tovább mélyítette velük kapcsolatban. 1946 nyarán Barankovics igazoló jelentésében egyszerre tagad és megerősít:

„Őmeminenciája [...] minket a félreértésre okot adó »haladó katolikusokként« jelölt meg, aminek egyébként sem írásban, sem szóban soha nem neveztük magunkat. A katolikumnak, mint hit és erkölcsi normarendszernek változatlan állandóságát valljuk – viszont azt is, hogy a katolikus politika viszonylataiban éppúgy lehet konzervatív, mint ahogy szabad és kell haladó álláspontról beszélni.”¹³⁶

A nyugat-európai minta – a kereszténydemokraták és a koalíciós partnerként (1945–1946-ban) elfogadott kommunisták közös ténykedése – Mindszenty József bíboros számára 1946 közepére¹³⁷ végképp abszurdumnak tűnt. Egy pártalakítási beadvány két változata összegzésünk végszava. Az első verzió egyetlen megnevezett referenciapontját, a „francia haladó katolikusok” nyomában való járást a végleges változat „osztrák, olasz, belga katolikusok” követésére cserélte. Bár a címzett Nagy Ferenc miniszterelnök volt, egy új világnézeti párt születése nem mellőzhette a legfőbb egyházi fórum engedélyét és támogatását:

„Tömörülésünk mely párttá kívánna alakulni nagyjában követné azt az ideológiát, amit [az eredetiben szereplő, majd kihúzott szöveg: a francia haladó katolikusok] az osztrák, olasz, belga stb. katolikusok és keresztények Európa több országában keresztény egyesülés vagy hasonló címen, de egyazon szellem-erkölcsi síkon követték.”¹³⁸

A jó szándék és ügybuzgalom ellenére a reálpolitikai helyzetet egyik oldal és szereplő sem mérte fel. Egyik út sem volt járható. Sem az „igazi”, sem a „magyar” demokrácia nem lehetett életképes.

¹³⁶ GERGELY, 1993. 774. p.

¹³⁷ 1946 június-júliusában a hercegprímás egyszerre szembesült Katona Jenő előadásával, Nagy Töhötömnek a KALOT politikáját igazoló és a bíboros politikai taktikáját bíráló jelentésével, valamint Barankovics Istvánnak a püspökökhöz írt levelével.

¹³⁸ EPL. Mindszenty periratok, V-700/11. 190–192., 162–164. p.